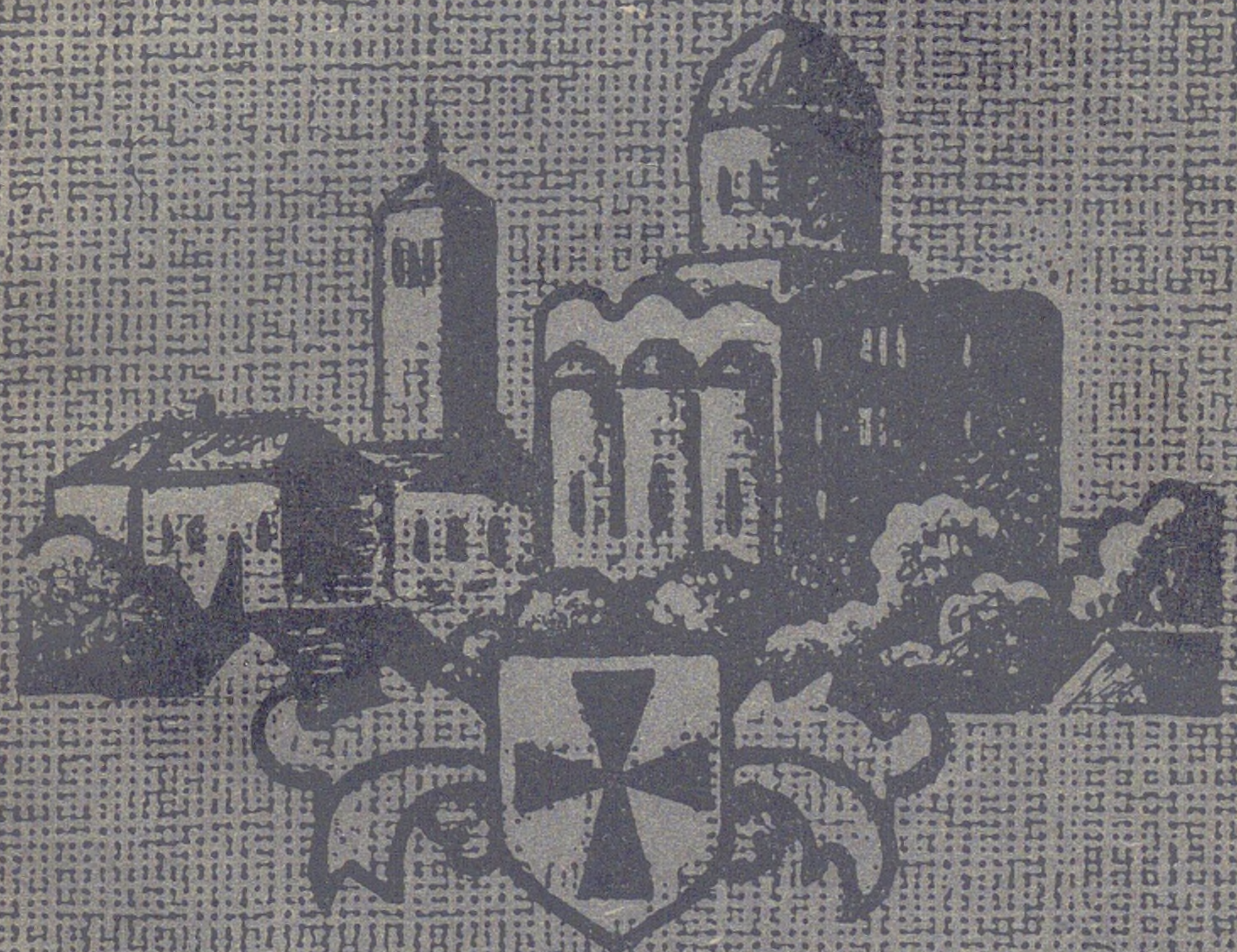

Осип Назарук

ЗВОНИ

Д. ВОСНОВА ЗОРЯ
ПЬВІВОРЯ

ОСИП НАЗРУК

ВРАЖІННЯ З ВОЛИНИ

З приводу зїзду ВУО.

Л Ї В І В

1 9 3 8.

Накладом УКО (Української Католическої Організації).

Відбитка з „Нової Зорі.“

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001017826974

І. Притча про ногу витягнену з під ковдри.

Перечитавши у „Волинськім Слові” оповістку Гол. Управи ВУО (Волинського Українського Обєднання), що надзвичайний краєвий зїзд тої організації відбудеться в Рівному 7 листопада 1937 р., постановив я поїхати на той зїзд — з ріжних причин. По перше тому, що нашої Волині не видів я вже 20 літ, а я дуже люблю ту країну. По друге тому, що краєвий зїзд ВУО відбувається раз на 5 літ, а інших політичних зїздів там з відомих причин нема: отже се рідка нагода побачити волинських Українців на політичнім зїзді. По третє тому, що мені як редакторові і публ. діячеві було не лише цікаво, але й важно особисто зустрітися з нашими Волиняками на їх ґрунті, щоби з їх поведення та евентуальних розмов переконатися, чи і наскільки правдиве те, що тепер оповідають про долю укр. народу та його інтелігенції „у волинській тихій стороні...” По четвєрте тому, що я був цікавий, як „властиво” виглядає те ВУО, на котрім в ундівських

органах свого часу вішали такі зовсім паршивих собак, поки самі ундисти не пішли шляхом ВУО... По п'яте і найважливіше хотів я на місці побачити й відчувати, до якої міри поступило національне свідомлення наших народніх мас на Волині і т. д. — Бо все те діячеві та ще й редакторів треба доконче знати.

У Львові говорили, що організатором зїзду є головно п. посол Скрипник. Отже я, хоч не знаю його й досі, вислав на його адресу до Редакції „Волинського Слова” в Луцьку письмо з запитом, чи ВУО допускає на свій зїзд гостей в характері газетних репортерів. Нема, нема — і на блянкеті Гол. Управи ВУО під ч. 641 з дати 29. X. 1937 з підписом технічного керownika канцелярії п. М. Крижанівського надходить повідомлення з доручення голови ВУО п. пос. С. Тимошенка, що Гол. Управа ВУО радо буде мене бачити в характері гостя на зїзді. Я повідомив про се одного з моїх особистих знайомих з ред. „Нового Часу” і він також рішився поїхати зі мною як репортер на той зїзд.

В навечеря зїзду, в суботу 6. XI. 1937 о год. 5.10 по полудні виїхали ми оба з головного двірця у Львові на Красне — Броди — Здолбунів в напрямі до Рівного, де мав відбутися зїзд: бо не столиця воеводи Луцьк, а торговельне і рухливе місто Рівне, що колись суперничало навіть з Житомиром, се властивий центр

тої частини Волині, яка опинилася під Польщею.

Сумерк осінню порою надходить скоро. Тому не можна було оглядати крізь вікно зрештою добре мені знані галицькі краєвиди. А коли очі не мають можливости широкого засягу, тоді звичайно більше працюють слух і думка людини, яка в такому положенні звертає пильнішу увагу на сучасне, минуле й будуче.

Признаюся, що на Волинь їхав я сим разом в стані, якого не можна назвати спокійним: бо в Галичині оповідають, що на Волині арештують кожного, хто приїздить з Галичини, та що від „сокальського кордону” зачинається немовби зовсім інакша державна область, з інакшим адміністративним і політичним наставленням, ніж тут.

Вправді я не сумнівався, що вразі евентуального арештування не будуть мене довго держати, бо кождий функціонер зміркує, що революції на Волині я не хочу робити, але всетаки булоб мені не вигідно навіть на короткий час бути відірваним від ріжних обовязків і робіт, які я зачав. Отже тому був я неспокійний. Бо поки зміркують, що і як, таки можна посидіти і навіть зїзду не бачити.

Неспокій найлучше зацитькувати гумором, так у собі як і в своїм товаристві. Отже оповідаю мому товаришеві прогульки, що також не мав більшої підста-

ви бути спокійнішим ніж я, як один мій дотепний знакомий, що буває на Волині в справах свого звання, характеризував мені відносини на сучасній Волині в порівнянні з відносинами в Галичині.

— Ви, каже, хочете їхати на прогульку на Волинь? Значить, хочете мати приємність? Отже скажу Вам, як вона виглядає. Раз молодий Жидок питає свого дідуся: „Дідусю, як я можу собі зробити приємність, але так, щоб се багато не коштувало?” А дідуньо каже: „Як в кімнаті буде недобре натоплено, то вистав вночі ногу зпід ковдри, по-тримай її так, аж поки буде тобі трохи студено, і тоді втягни назад під ковдру. Тоді побачиш як тобі буде приємно. І та приємність нічого не коштує”. Отже, оповідає дальше мій дотепний знакомий, таке саме приємне вражіння як той Жидок будете мати ви, коли вернетесь з Волині до Галичини. Тільки я, каже, не можу Вам ручити, чи ви вернетесь тоді, коли схочете. А якби ви хотіли поїхати з Волині за Буг, на Холмщину, то вернувшись з Холмщини на Волинь, малиб на Волині дуже приємне вражіння...

Мій товариш прогульки голосно і щиро засміявся. У вагоні взагалі було досить весело. Люди свобідно розмовляли з собою, жартували, сміялися. Сильно переважала українська мова. Та неспокій нас мимо того не опускав.

Той неспокій мав причину збільшитися, як тільки ми переїхали границю довоєнної Галичини, то значить за Бродами. Люди, що в'їздили в Радивилів й на дальших стаціях, вже не говорили між собою. Розуміється, не можу напевно твердити, з яких причин. Може так ділали ще психічні наслідки давнього царського режиму, може мимовільний і несвідомий страх перед недалеким большевицьким кордоном незамітно лягає на людські душі і пригноблює їх. А може є ще які причини. Досить, що в вагонах робиться тихо і понуро, хоч людей повно.

Отже в людині, позбавленій не лише ширших очних вражінь, але й слухових, зачинає живіше працювати думка. І так на звук слова „Радивилів”, розуміється в урядовій мові, пригадалося мені, що се місто становить один з доказів дивної „неісторичности”, яка здавна захоплює на сій землі не лише Українців, але й Поляків: бо нікому невідомо, хто і коли оснував місто Радивилів та чи воно від початку мало таке імя, чи аж потому надали йому се імя князі з могутнього литовського роду Радивиллів. Цікаво в'яжеться з сим містом імя ген. Каєтана Мйончинського, що дослівно програв се місто в карти, а інші свої маєтності пропив, розгулявшись. Значить, неслучно думають люди, немовби тільки Москалі мали „широку натуру”. Та натура неурегульована також в неправильних

берегах душі й інших Словян. І тому їх державної організації нігде не можна назвати взірцевою, може ще найлучше жити в Чехословаччині.

Слідують інші стації. Всюди майже темно і тихо. А в Здолбунові, останній стації перед большевицьким кордоном, якийсь дивно таємничий тягар чи неспокій кладеться на серце й на душу. Але се зовсім інакший тягар і неспокій, ніж був той, якого я зазнав, коли рівно чверть століття тому побачив я вперше російський поїзд на граничній стації давньої Австрії, в Бродах напроти Радивилова.

Я був тоді ще молодий, дуже живий і міцний, але памятаю якби се було нині, який тягар і внутрішній неспокій заволодів тоді мною, коли я побачив надпис на російському вагоні: Варшава — Владивосток... Щось таке на той вид положилося на душу немов безмежний чорний шлях Джінгісхана і страх перед тим, що темна царська „тюрма народів” може захопити також останню волость мого українського народу, Галичину, де тоді панувала велика свобода совісти, слова, зборів і організації. І хоч ми молоді дуже нарікали на австрійських цісарів Габсбургів і посувалися аж до образи маєстату (я сам як студент мав процес за образу старенького австр. цісаря), — то на вид надпису на вагоні „Варшава — Владивосток” я почув себе австрійським патріотом від голови до стіп, наскрізь

перенятим думкою про конечність оборони перед тим страшним велитнем, що заняв величезні шляхи Джінгісхана і ліг на них...

О, Боже! Мені тоді й на думку не приходило, що доведеться побачити не одну владу далеко-далеко гіршу від благословенного в порівнанні з нею режиму Царського Дому Романових... Адже хіба брехун може говорити, що тепер в більшій часті Європи (і то не лише на Сході!) можна свобідніше і лучше жити, все одно чи поза тюрмою, чи в тюрмі, ніж жилося під скиптром Царського Дому Романових...

А прецінь коли порівнюю своє внутрішнє вражіння й відчуття на вид тодішніх вагонів з царської Росії і на вид совітського поїзду, що стояв оподалік німий і пустий, то не можу сказати, щоб моє теперішнє вражіння було тяжче, ніж те зперед 25 літ. Не знаю чому. Може тому, що тоді душа прочувала, які страшні муки ждуть народи, що заселяли простори царської Росії. А тепер може те вражіння тому лекше, що прочуття немов говорить: „Вже не може бути далеко до повної можливости свобідного розвитку нашого народу навіть там, на руїнах великої тюрми народів”. А може тому, що перед самим виїздом в напрямі границі Совітів переглядав я тритомову антольоґію українських поетів, видану в Совеітах, і переконався з неї, що навіть

там не заглохла струя правдивої поезії в українській мові. І пригадалася мені поезія М. Зерова, дивного чоловіка, бо він рівночасно справжній поет і незлий критик. Ось зразок з його поезії, зв'язаної з волинською землею:

Блаженні дні і ночі на селі,
Землі Волинської родюче лоно
І дух полів і гомін од балькону
І крякіт жаб на вітровім крилі!...
Я одїздив і оком астролога
Допитувався в зір, яка дорога
Мене провадить у майбутні дні...

За весь час їзди говорили ми тільки з якимсь старшим чоловіком, б. дідичем з Київщини, що віз молоду хору донечку від лікаря зі Львова на Волинь. Був се з обличчя тип очевидно український, козацький. Він і признавався, що рід його був колись українським, але спольщився. Шляхотські документи має від початку 16 ст. З жалем зазначував, що і він і його брат не мають уже мужеських потомків, тому рід їх на них скінчиться. Молода, гарна і мила донечка, але очевидно дуже слабого здоров'я, наївно питала його при нас:

— Татусю, а чи я не могла б продовжити нашого роду?

— Та ні, моя донечко, відповів батько, бо назвисько роду переноситься тільки на мужчин.

— Ну, а якби я вийшла заміж і мала сина тай виробила йому такий доку-

мент, щоб він мав два назвиська: свого тата і мого тата?..

Старий шляхтич з козацького роду махнув рукою і мелянхолійно відповів:

- - Е, то не те!..

Його донечка була одушевлена нашими Гуцулами. Вона і її батько оповідали нам страшні річі з життя під большевиками, відки ледви втекли.

На стації у Здолбунові пересідали ми разом до іншого поїзду, що йшов на Рівне. При тій нагоді розговорилися ми з „номеровим”, який переносив клунки наших нових знайомих. Високий чоловік, літ коло 35, говорив не конче добре по польськи. Оповідав нам, в яких страшних умовах жив з жінкою і з дітьми в Совітах недалеко кордону при залізниці, тай нарешті не витримав і втік. А потому довідався, як большевики його жінку й дітей вивезли кожде в інше місце далеко на північ. Що кілька речень переривав своє оповідання і говорив: „Того не годен оповісти, що там діється, то треба на місці бачити”. Оповідав також, що велика смуга, зараз за большевицькою границею, дуже опустіла, бо большевики вивезли населення. Бояться впливу народу з сего боку праниці.

Питаю його, чи багато людей приїздить з ССРСР поїздами на сей бік.

— Майже ніхто не приїздить. Поїзди йдуть, бо такий припис, але ніхто ними не їздить, з виїмком нечислених

людей ззакордону. Ось і тепер є поїзд, цілком пустий.

Глянув я в напрямі, який він показав рукою. Стояв поїзд, а біля нього не було буквально ніякого руху. Ніхто не виходив і не входив. Ніхто попри нього не ходив. Словом, поїзд стояв мов заповітний. На вид його якось дивно стискалося серце і робилося холодно. Пригадувалися два слова св. Письма: „Мерзость запустінія”... Що за дивна совітська влада, яка довела до такого занепаду одну з найбогатших великанських держав, де життя було надзвичайно живим ключем і де колись була велика легкість життя.

Та помилявсяб той, хто думавби, що в тій совітській жахливій пустці нема страшної таємничої сили. О, вона є — і то дуже небезпечна. Коли я вдивлявся серед ночі в темну далечінь сходу, я майже фізично відчував жахливу силу большевизму, відчував через шкіру і всіми нервами моїми. Та страшна сила очевидно лише чаїться і жде нагоди, щоб ринути на захід і пімстити останній свій погром, в яким таку велику роль відіграли Українці... Такі річі, що причаїлися, найлучше пізнається не з політичних газет чи книжок, а з поезії правдивих поетів. Ось як співає про се один з монументальних ліриків большевизму Микола Бажан, уроджений вже в 20 ст., в 1904 р. Він так описує погром больше-

виків у 1920 р. і їх задушевне бажання
нового походу на захід:

Масивні коні, п'яні коні
Мотуззя рвали, пруги шлей,
Тягли в проклятім перегоні
Тупі потвори батерей.
...Услід подоланій колоні
Тьма волочила мокрий шлейф.
Квадратний крок і коней і людей
Котився в строгім ескадроні.
Бойці замислились: — а чей
Іржатицмуть ще їхні коні
Перед атакою, на лоні
Бездонних галицьких ночей!
Ніч одступу. В арієргарді
Йде смерть, схиляючись до тих,
Що зранені при окраях доріг
Лежать у варті, марній варті
Шляху, що значився на карті
Як шлях походів вікових...

Значить визначний поет больше-
вицький описує похід і відворот черво-
ної армії через Галичину, країну західну
по культурі своїй. А західна культура
різниться від східної тим, що люди за-
хідної культури вміють весело смі-
ятися й отверто говорити, і бачать в
людях образ і подобіє Боже. Тому зну-
щання між людьми західної культури се
ненормальна поява. А люди східної куль-
тури сміються якимсь мертвим, невесе-
лим усміхом, вони взагалі не знають дій-
сної веселости, тільки знають розгуль-
ність і то в п'янім стані, а життя ближньо-
го в них — нюха табаки не варт. Ніякого
образу Божого не бачать вони в людині,
хіба образ свині, малпи, взагалі скотини:

ще ніякому західному чоловікові не прийшла думка парувати людей з худобиною, а большевики робили се з малпами у клітках і думали, що се наука! Та се така сама нестеменна погань, як насильство над совістю, як руйнування церков, або як іспити старих, сивих професорів, які вони мусіли „здавати” перед безвусими учениками... Ніщо, буквально ніщо з тої огиди західному чоловікові до голови не може прийти, ні в ній поміститися. Тут навіть не в відразі до комунізму чи соціалізму річ, бо маємо ми на заході різні, преріжні відтінки соціалізму і від богатьох століть є на заході прекрасно зорганізований комунізм у монастирях (який розуміється можливий тільки на тлі релігійнім і засадничо ріжниться від дикого, жахливого, світського, насильного комунізму). Тут ріжниця в цілім восприниманні і відчуванні життя, то зн. в цілім відношенні до Бога, до себе і до людей.

І тому таким жахом проймає мене темна пустка на сході, в якій чаїться жахлива сила большевизму. І жахом проймає мене, зрештою правдива, поезія монументального лірика большевизму, який співає, що колись „у хлані літ” дадуться чути —

Знов тупоти підтоптаних копит
І гуркоти голодного походу,
Шоломом із Збруча черпали чорну воду
Змиваючи з лица кров — пил — піт...

Проходили роки, прийшли онуки
На ті поля, де вмер достойно дід,
І жовті черепи побожно брали в руки
І клали їх очима на схід...
І око мов огонь суворого ісходу
Горіло в мертвій голові,
Бо то були бойці передові, ---
Розвідчики великих армій сходу.

Так, во істину так: він правду пише!
Ті большевицькі банди, що йшли через
нашу культурну, хоч бідну Галичину, се
були тільки перші розвідчі сили. І були
вони ще дуже несцементовані, обдерті,
слабо узброєні, кепсько проваджені. Та
від того часу вони вже упорядкувалися
і скріпилися. Правда, останні розстріли
в червоній армії мусіли захитати внутрі
ту страшну силу, але час гоїть усякі ра-
ни. Той час очевидно працює для боль-
шевизму — і там і в Європі. Працює при-
дивним засліпленні західних людей, які
самі несвідомо приготовляють йому
шляхи на захід. Бо щож інше, як не при-
готовлювання гладких доріг для боль-
шевизму, є знуцання над образом і по-
добієм Божим, яке щораз більше відбу-
вається по тюрмах, концентраційних та-
борах і різних місцях відокремлення в
краях західньої культури... Щож інше як
не знуцання над в'язнями, недопускання
до них харчів, глум над родичами, які
приходять у відвідини і навіть прилюдне
побивання старих сивих батьків, які
приходять відвідати якже часто невинно
ув'язнених дітей своїх...

Успішнішого ломання західної культури на заході і тим самим лучшої підготовки для приходу й отаборення большевизму в західних країнах — не придумає навіть найрозумніша комісія III Інтернаціоналу в Москві!.

Пустий поїзд стоїть перед очима...

О, якіж великі поступи робить знущання над образом і подобою Божим — над людиною — і в тюрмах і на „свободі”. Ні, се зле сказано. Бо в таких обставинах можна вже тільки говорити „в тюрмах і поза тюрмами”: бо є вже такі західні країни, де вже затрачена всяка рїжниця життя в тюрмі і поза нею.

А монументальний лірик большевизму дальше співає-прочуває:

...О жовті черепи — камені межові
На скорбних перехрестях війн...
Знаки потужного маршруту —
Ці жовті черепи очіцями на схід!
Повз мертву голову забуту
Идуть люди в радісний похід.
О, жовті черепи — очіцями на схід!...

В цілій поемі нема ні одної згадки про те, з ким саме боролися большевики на Галицькій Землі. Якеж се характеристичне! І як правильно поставлене! Бо се йшов наступ проти всякого Заходу, без огляду на народність, йшов наступ проти всеї західної культури, яка бачить в людині образ і подобу Б о ж у. Отже нащо називати який небудь нарід?

Над тими думками справді мону-

ментального лірика большевизму, яким очевидно не можна відмовити різьби, кольористики і відчуття, видніє заголовок: „Слово о полку”. Точка. Не додано „Ігоревім”. Одначе звідтам, зі старого лицарського епосу нашого, взято ті два слова і поставлено на чолі тої поеми. Ой не пуста се поема і не пустий титул її! Вона має в собі страшну внутрішню правду — якраз у звязку з тим титулом. Там, на большевицькім сході, виробляється, при всіх переворотах, якийсь дивний, на пів лицарський, на пів сатанічний ідеал про зруйнування західної культури. І в ім'я того ідеалу очевидно підуть на смерть многі тисячі тамошньої молоді з огнем в очах. Та все те, розуміється, не булоб страшне народам західної культури, бо ядро їх культури надзвичайно сильне і високе. Ба, не булоб страшне те, що жде від Сходу, якби на Заході не розбивали основи і підвалини своєї культури, якби не розбивали її якраз ті, що мають пильнувати і плекати її. — А вони її розбивають... А хто розбиває, той нарешті розібе...

Розібе ту культуру драб з пером в руці, останній лотер з тих, що ніякого помилування не варті, бо вони день-у-день затроюють душу і серце народів, затроюють нікчемною брехнею і подлим підюджуванням аж до повніської затрати всякого сорому, всякої льогіки, всякої чести і всякої моралі.

Розібе ту високу культуру несовісний цензор, коли затратить пошану для найміцнішої річи, яку може мати і дати людина, бо слушно каже один з великих мудрців Далекого Сходу, що міцніша піхва від меча і міцніший шовк від ременя і міцніше слово від діла і міцніша думка від слова... А хто нищить праву думку, того знищить ліва.

І найосновніше розібують ту високу і міцну західну культуру ті священники християнські, між ними і католицькі, що забули обовязки свої і вже не тільки не противляться злу, не тільки не беруть в оборону невинно гноблених, переслідуваних і мучених, але ще на всякі лади, єхидно скрито і навіть явно, підюджують людей на людей, верстви на верстви, народи на народи, — аж до повного озвіріння, до повної затрати образу і подобія Божого... А поїзд жде...

І коли нарешті буде знищена висока і міцна західна культура, виплекана на християнській науці Спасителя, тоді — річ природня — народи, що мали її колись в серці і душі, вже не матимуть в ім'я чого боротися проти страшного Сходу. І тоді він очевидно побідить, не тому, що він сильніший від Заходу, а тому, що культура в душах західних людей стане порохном і розсиплеться ще заки потріскають дула розпечених гармат західних армій і заки не стане їм амуніції та хліба в магазинах...

II. Під лагідною блощицею.

— „Równie!”... залунало в урядовій мові на землі, де є поверх 90% Українців. Так виховали свою суспільність вшехполяки, думаючи, що тим способом укріплять польськість на етнографічно українській землі.

Висідаємо. Поїзд трохи спізнився і вже є по 10 год. вечером. На дворі цілком темно. При виході з перону стоять два поліцаї й уважно вдивляються в публику, яка переходить. Я й мій товариш очевидно звернули їх увагу, але якось перепустили нас не зачіпаючи.

Темно. Але видно ряд кінних дорожок, або як тут говорять, „ізвощиків”. Кажу до свого товариша:

— „І я не знаю сего міста і ви не знаєте, отже кажім себе завезти до того ресторану, що його нам поручив старий шляхтич у вагоні.”

— „Ні, каже мій товариш прогульки. Лучше йдім пішки. Перейдемося!”

Я уступив. І йдемо пішки. Доїзд до стації досить довгий, але є хідник. Поруч минають нас фякри, що тарабанять по кам'яних кругляках, таких характеристичних для міст на всіх територіях, які колись займала Росія. Вперше бачив я в Києві вулиці, вимощені такими кругляками, і був дуже здивований.

Коли ми залізничним доїздом дійшли до першої вулиці (вона й головна в Рів-

нім), побачили ми знов поліцай. А що я вже мав досить ходу, отже приступаю до нього і питаю його, чи далеко ще ресторан „Новий Світ”?

На обличчі поліцайя виявився вираз очевидного здивування. Було ясно, що тут публіка не часто запитувала його про якінебудь інформації. По довшій хвилі здивований поліцай відповів, що до того ресторану буде ще добрий кілометр. — А стоять тут десь близько фякри? питаю його.

— Ні, каже, не стоять тут близько.

Не було що робити. Йдемо далше.

— Добре ви мене вбрали, кажу до свого товариша. І голодний я і йти мені тяжко і міста не знаємо і фякра нема... Лиш послухай в чужім місті молодого чоловіка!

— Зате, каже він, докладніше оглянемо місто.

— Та се можна було зробити і сидячи на фякрі, кажу йому.

А він відгризаючись каже:

— Ми ще можемо і деінде сидіти, коли ви будете по дорозі провокувати волинську поліцію.

— А деж ви, питаю, призначаєте нам у своїй уяві якусь резиденцію?

— Під острою блощицею, каже він, бо в тюрмі бувають острі блощиці. А як не будете провокувати поліції, то може переспимося під лагідною блощицею, каже.

— Отже помиляєтеся, відповідаю йому, тому, бо ви ще молодий і не маєте досвіду. Якраз тоді будемо тут ночувати під лагідною блощицею, коли не будемо обминати волинської поліції, бо обходження на 100 метрів поліцая зверне його увагу на нас і тоді поліцай зачне нас індагувати, хто ми такі і чого сюди приїхали. Питати поліцію майже все можна, тільки вміру і чемно.

Йдемо даліше одинокою властивою вулицею в Рівнім. Вона широка, довга і якась дивна: по обох її боках стоять поруч себе то низькі, то зовсім низькі, то трохи вищі доми, які в ночі роблять вражіння чогось поставленого наспіх, оттак як будки уставлені в два ряди близько церкви на храм, тільки розуміється більші. Де видно світло, там обсервуємо надписи, але не зустрічаємо нічого по українськи. В місті, якого околиця має поверх 90% українського населення...

Йдемо і йдемо. Минаємо великий костел з червоної цегли. І йдемо далі. Вулиця щораз більше оживляється. Мимо пізної пори багато людей проходиться по хідниках. В подавляючій більшості се жидівська публіка. Освітлення стає краще. Уважно оглядаємо надписи, але ресторану „Новий Світ” ніде не видно. Кажу до свого товариша:

Видно, поліцай мав на думці спеціальний, волинський кілометр, бо гадаю, що ми вже зробили приблизно два

звичайні кілометри. Я, кажу, вже питав поліцая за той ресторан, а тепер ви запитайте когось.

Як на те надходять два молодці а-рійського вигляду. Мій товариш приступає до них, чемно кланяється і говорить: Панове, будьте ласкаві сказати нам, чи далеко ще до ресторану „Новий Світ”?

Тут наступило щось дивне. Два молодці хвилину стояли як вкопані. А потому як не чкурнуть від нас! Гадаю, що лучше не моглиби втікати, якби гранат тріс перед їх очима.

Ми видивилися на себе й оба майже рівночасно сказали: А се що таке?!

Вправді мій товариш чоловік рослий і силу по нім видно, одначе всетаки ті два молоді люди в ніякому разі не могли припускати небезпеки грабунку — з тої простої причини, що крім нас було на вулиці багато людей. Було ясно, що якась інша причина спонукала їх до такого скорого „зірвання переговорів” з нами. Ми щераз здивовано подивилися на себе і рівночасно прийшли до переконання, що тою причиною мусіла бути українська мова. Мабуть ті люди подумали собі, що ми приїхали на зїзд УЕСО (Української Військової Організації — тепер ОУН, Організація Українських Націоналістів, що обстоює терор), а не ВУО (Волинського Українського Обєднання; се угодова проурядова партія, що кооперує з воеводою Юзефским). А та-

ким, що приїздить на зїзд УВО, очевидно все одно, вони відважні на всяке діло, навіть на голосну розмову в українській мові на вулицях одного з волинських міст! Отже обережність вказана... І тому ті молодці воліли дати ногам знати.

Йдемо даліше богатші на один безпосередній обсерваційний досвід з Волині. Йдемо, — а надпису „Новий Світ” як нема, так нема. Отже питаємо якогось Жида, чи далеко ще до того ресторану. Розуміється, питаємо по українськи. Сей не втікає, очевидно тому, бо не боїться підозріння, що він має звязки з УВО. Він Жид, а Жидів в УВО нема. Отже відповідає нам, що той ресторан недалеко і показує напрям.

Йдемо і йдемо. Минаємо собор. Він робить в ночі дивне вражіння і не можна сказати, що гарне, хоч будівля порядна. Та разять на ній штукатерії в гіпсовій виправі, зовсім такі, як на приватнім помешканні: десені в простокутники. Отже „получається”, як кажуть наші брати знад Дніпра, вид злучення двох річей, що ніяким чином не надаються на получения. Тай іще щось бракує тій великій будівлі, чи радше цілому забудованню, та не могу ще зміркувати, що саме.

Нарешті запримітили ми невеликий, світляний надпис, розуміється в польській мові, „Нови Свят”. Врадунані підходимо ближче. Та в цілій каменіці всьо позамикане! Стори спущені, ніякого

входу не видно. Довкруги нема кого запитатися. Вікна неосвітлені. Пробиємо шукати в бічній уличці входу до того тамничного ресторану. Нема.

Сплюнули ми оба, бо слина на язик знаходить, їсти хочеться, а вже добре по 11-тій год. в ночі. Вертаємося. Бо ми пригадали собі, що по дорозі бачили світляний надпис „Оаза” тай освітлені вікна біля нього на першій поверсі. Там певно й ресторан буде, думаємо. Доходимо до тої „Оази”, брама отворена, виходимо на перший поверх, отвираємо двері, — а там гульня! Жінки в декольте, всякого вигляду... А мужеська публіка якась дивна. Є й семітські типи, є й арійські, та очевидно не українські, в усякому разі Українців з вигляду виїмково мало.

Не кажучи ні слова, обертаємося й виходимо.

Йдемо з поворотом в напрямі до стації, бо готель „Брістоль”, в яким радив нам спати наш знакомий з вагону, таки зараз коло костела.

По дорозі бачимо надпис „Бар Ющук”. І про сей бар згадував нам наш принагідний знакомий тай казав, що й там можна зісти вечеру. Той бар на партері. Вступаємо. А тут — подібнісенька гульня, як в „Оазі”, тільки ще тісніше та ще гамірніше. Але є коло самих дверей два свобідні маленькі столики. Хоч від дверей тут сильно тягне холодом, сідає-

мо при однім з тих столиків і кличемо кельнера та замовляємо собі два котлети. Говоримо до нього по українськи, а він до нас по польськи, хоч зовсім не подобає на Поляка.

— Вибачте, кажу до нього, а звідки ви родом?

— З Грузії, я Грузин, каже. А тут я вже довго.

— А ви по українськи не вмієте? питаю.

Скрутився і зачав говорити по нашому. Поверх пів години тревало заки ми дістали вечеру, але була добра і недорога.

Питаю кельнера, що се за публіка так гуляє, хоч уже північ доходить.

— Та всяка, каже. Є Жиди, є православні, є й католики-Поляки, каже.

— А яких же вони „сословії”, питаю.

Та новий знакомий щось крутить, очевидно боїться про се говорити. Довідаємося завтра від старих знайомих, подумав я.

Ми вийшли і пішли до готелю „Брістоль”.

Північ вже минула й на вулицях робилося пусто. Готель замкнений. Дзвонимо, стукаємо. По якимсь часі виходить заспаний Жид, літ під 45—50. Питаємо, чи є кімната на двох. — Є, каже. — І провадить нас по сходах на перший поверх. Готель не з першорядних, але є в нім

електрика. Входимо до кімнати ч. 6 А мій товариш каже:

— Коби хоч тут під лагідною блощицею прийшлося нам спати!

Мені зробилося смішно і я засміявся. Ми розговорилися доволі голосно, та по хвилі, пригадавши собі, що вже по півночі, питаю я того Жида, що обслугує, чи не збудимо тут кого такою розмовою. А він каже, що ні. Значить, в сусідстві ніхто не спить. Отже ми говоримо свobodно далше. Аж тут ізза стіни як не залунає крик з лайкою, розуміється, в урядовій мові і то відразу без ніякого попередження, що автор тої лайки взагалі існує і хоче спати! Очевидно подразни-ла його українська мова, на що зрештою виразно вказував зміст лайки, якби живцем повторений за нашим „приятелем” Г. Сенкевичом... Польська публіка ще довго житиме змістом творів того письменника з татарського роду.

Річ ясна, що булоб дійшло до фізичної розправи, якби так наш сусід стояв перед нами і так лаявся, та через стіну ми не вважали вказаним відповідати на провокацію.

Слуга забрав у нас пашпорти і ми положилися спати.

III. В костелі і в церкві.

Коли я в неділю рано пробудився і по хвилі вийшов на коридор, побачив я поліцая і коло него відомого вже по-

слугача Жида. Послугач вклонився мені так низько, що я зміркував, що поліцей оглянувши наші пашпорти не висказався підозріло про нас, бо інакше залежний від поліції готелевий послугач не бувби так низько вклонився і то при такому свідку, яким був поліцей. Правдоподібно на добру опінію про нас вплинуло те, що я мав заграничний пашпорт, отже поліцей, що переглянув той пашпорт, міг собі подумати, що „неблагонадьожному” такого пашпорту не дають. А зрештою може в тім готелі такий звичай щодо уклонів служби.

Досить, що поліцей не сказав до мене ні слова, а я вдавав, що його зовсім не бачу.

По сніданні запитав я послугача, коли правлять в костелі, а коли в православної церкві. Жид був знаменито поінформований, відразу назвав години і додав, що в костелі правлять в неділю скорше і богато разів на день, а в соборі небогато. Поінформувавши нас — зник.

Ідемо до костела. На його подвір'ю в два ряди стоять жебраки й жебрачки. Чути милий звук органів, яких ми виступили лише тому, що Поляки їх прийняли, хоч уживання органів се старий звичай східної Церкви і при звуку органів хрестилася в Царгороді наша княгиня Ольга. В передсінку костела прода-

ють свічки, зовсім таксамо як у православних церквах.

Як ми тільки увійшли до костела, поліцай вже стояв. Коли ми сіли в одну з лавок, що праворуч припірала до камяного філяра і з тої сторони не мала виходу, то хоч перед нами була свобідна лавка і за нами була свобідна лавка, поліцай сів собі коло нас зкраю і ми вже були „безпечні” з обидвох боків. Я своїм звичаєм витягнув записник і почав нотувати свої вражіння. Представник рамени влади був очевидно здивований тим, що хтось пише в костелі, але не сказав ні слова. Отже я писав далі.

Кольористика в костелі робить вражіння дуже сорокате, але переважає цегляста краска. По обох боках 4 і 4 великі вітражеві вікна, орнаментика на них ростинна, а три великі вікна напереді, за віттарем; на вітражах тих вікон представлені постаті. По боках костела на стінах видно фундаційні таблиці. Костел великий. Молоді в нім дуже мало, інтелігенції зовсім нема крім нас двох і якогось полковника польського війська в однострої. Решта всьо простий народ, очевидно міщанський, в досить убогих одягах. Переважає жіноцтво середного і старшого віку. Повний брак інтелігенції звертає увагу тимбільше, що польського урядництва тут мусить бути не мало. Се нехибний знак, що лібералізм захоплює ту інтелігенцію, отже дійсної

сили вона в собі не може мати. А се одна з головних причин польського страху за свій „стан посідання” на кресах, що так часто і так дивно гістерично потрясає польською пресою.

Слухаємо Богослуження. Воно таке як всюди в костелах. Цікавість наша зростає, коли на проповідницю виходить священник середного віку, худий і невеличкий. Слухаю і щораз більше дивуюся, бо він виголошує справді християнську проповідь. Живемо, каже, між людьми інакшої віри ніж наша, головно між православними. Віра їх фальшива. Та не вільно нам їх переслідувати задля іншої віри, бо Христос Спаситель учив любови ближнього, навіть коли той ближній ворог наш... Ту думку підчеркував проповідник кілька разів в різних нюансах. Так і видно було, що залежало йому на тім, аби вложити в душі своїх вірних переконання, що переслідувати і гнобити когось задля інакшої віри се робота негідна християн і католиків.

Я уважно розглядався по костелі, чи не побачу де людей з урядничого стану. На жаль не було їх до самого кінця Богослуження. Може вони приходять на інше Богослуження, пізніше. Та чи тоді проповідує якраз сей проповідник і чи проповідує так?

Вийшовши з костела йдемо оглянути православний собор, де має відбутися Богослуження на інтенцію зїзду

ВУО. Передтим оглядаємо ще замок князів Острожських. Та вражіння з нього може опишу пізніше, бо вже й так знакомі докучають мені, що задовго мусять чекати на опис зїзду ВУО.

Православний собор робить в день далеко краще вражіння ніж в ночі мимо своєї нещасної штукатурки. Чому, не знаю: бо повинно бути якраз навпаки тому, що в день невідповідну штукатурку видно виразніше ніж в ночі. Та може живий рух людей відвертає увагу від неестетичної штукатурки. Зелень, світло...

Кажу до свого товариша:

— Можеб ми відвідали тутешного православного пароха, просто, щоб подивитися, як він уряджений, чи має бібліотеку і взагалі як виглядає тутешня парохія.

— Дайте спокій, каже мій товариш, таж він по перших словах нашої мови зміркує, хто ми, і буде трястися зі страху, що до нього заходять Галичани. Адже знаєте, які тут відносини...

Під впливом його аргументації я уступив, хоч властиво репортер повинен всюди заглянути. Та мій товариш навів ще інші аргументи, яких тут подати не можу з незалежних від мене причин, яких зрештою легко додуматися.

Коли ми так оглядали собор ззовні, надходить — хто? — мій давний знакомий, редактор „Польсько-Українсько-

го Бюлетину”, п. В. Бончковский з Варшави.

— Ааа, давно не бачилися... На зїзд?

— Так, на зїзд.

— Я також на зїзд. А як вам подобається на Волині?

— Країна гарна, кажу, а як тут живеться нашому народові, про те вже також маємо деяке поняття з автопсії.

Тут я оповів п. Бончковському, яка тиша панує в залізниці на Волині, яку ми мали пригоду на вулиці з двома молодими людьми і як нас опівночі в готелі лаяв через стіну якийсь його націонал, подразнений українською мовою.

— То мусів бути якийсь ендек.

— **Можливо, що ендек.**

Ми пішли на друге снідання до якогось льокаліку близько собору. Обслуговує панночка. П. Бончковский говорить до неї по польськи, ми по українськи. Вона зразу не знає, як нам відповідати, бо чула, що ми з п. Бончковским говорили по польськи, але по хвилі видно зорієтувалася, що ми Українці і відповідала нам вже добре по українськи.

При столі оповідаємо п. Бончковському, з яких причин ми вагаємося, чи відвідати місцевого православного пароха. Він радить відвідати. Мій товариш далі рішучо протривить. Вкінці я рішився таки не відвідувати. Притім запитав я п. Бончковского, який його по-

гляд на відомости, що тут про перенесення парохів рішає поліція. Він відновив, що того не знає. Ми поговорили ще про великі різниці у виконванні адміністрації в різних околицях Волині і пішли разом втрійку в виконванні свого журналістичного обов'язку до православного собора, щоб подивитися, як він виглядає всередині і головне, яка буде участь приїзних делегатів на з'їзд ВУО. Католикам, як відомо, вільно входити до некатолицьких святинь, коли входять до них не для виконання чи підтримання чужого культу, а виключно для оглядення або з обов'язку.

Подвіря собора дуже гарне. По другій його стороні далеко від дороги дімок для пароха в затишнім місці.

По вісьмох великих ступнях сходів з червоного граніту входимо головним входом до православного собору. Година 10. Богослуження зачалось точно. Править п'ять або шість священиків, шестого не відрізняю напевно, чи він священик чи дякон. Церква всередині далеко менша, ніж можна було припускати, дивлячися на неї ззовні. Та малюнки в ній гарні, в делікатних красках, є й наші історичні постаті, кн. Володимира Великого, кн. Ольги, князів Бориса і Гліба. Кн. Ольга представлена в молоденькій віці, з дуже симпатичним обличчям. Царські врата богато прибрані, вівтар також. Словом, грошевий вклад у сю

церкву мусів бути великий. Очевидно, будувала її ще стара, царська, богата Росія.

Священики мають добрі голоси, хор також добрий. На се звертають у них велику увагу. Та публіки не багато, в церкві майже пусто. В усякому разі далеко менше людей, ніж було в костелі в год. 8 рано. Та за яких 15 минут публіка зачинає напливати. Делегатів на зїзд можна легко відрізнити від тутейших людей: переважно по тім, що делегати злегка розглядаються по церкві. Дві дивні річі, яких я не сподівався, звернули мою увагу: перша та, що вся публіка в православній церкві далеко краще одягнена, ніж публіка в польськім костелі, хоч Поляки тут тепер пануюча нація. А друга, ще більше дивна річ, що поведення публіки в православній церкві дуже культурне: ми в Галичині привикли думати, що православне духовенство не працює, або дуже мало працює над своєю паствою, тимчасом з поведення публіки, на яку дивлюся, вношу, що тут мусить хтось над нею працювати і то досить старанно. Інакше булиб у церкві розмови і то голосні, які зустрічаємо в церквах, де не працюється як треба між народом. Можна такі голосні розмови почути в часі Богослуження навіть між тими, що повинні вважати, аби тих голосних розмов у церкві не було. Розуміється, по тих зверхних проявах не

можна ще оцінювати якості праці православного духовенства над народом, але що та праця є, се річ певна.

В церкві робиться щораз більше глітно. Мушу вийти, бо воздуха мені не стає, хоч я був цікавий, чи буде проповідь і яка вона буде. Хор співав уже з українським виговором, але ще часом можна було чути „помілуй”, замість „помилуй”. Потому довідався я, що проповідь в соборі була.

До кінця Богослуження сиділи ми на подвірі на лавці. Я ввесь час думав над боротьбою між православям і Унією на українській землі та над участю римо-катол. духовенства в тій боротьбі. Гадаю, що те римо-католицьке духовенство не доцінює небезпеки, яка загрожує від православя катол. Церкві взагалі. Та про се колись іншим разом, хоч може і шкода пера і паперу, бо що се може писати, коли й історичний досвід соток літ не поміг... Та мабуть є обов'язок мимо того писати.

Богослуження скінчилося приблизно в год. 12. Публіка зачинає валом котитися з церкви. При виході стоїть православна монахиня з тацою в руці і збирає жертви. Отже є й на дворі якась система в збиранні жертв, хоч американську систему протестантів вважаю лучшою: вона полягає на тім, що жертви збирається від входячих, а не від виходячих. Майже в кожій більшій

протестантській святині в Америці, які я оглядав, бачив я при вході елегантно одягнених панів або пань, що приймали жертви при столиках так уставлених, що не можна їх обминати. Крім того елегантні пані й панове збирають там ще жертви в часі богослужень.

В наших уніятських церквах система збирання жертв не конче добре вироблена, а се дуже важна справа: вона важна і для церковного культу і для вироблення систематичної національної жертвенности. Річ ясна, що де недостатно вироблена жертвенність на церковні цілі, там вона буде хромати і в національних справах.

Між публікою, що виходила з церкви, помітив я знайомих Волиняків і пригадався декому з них. Ми разом пішли оглянути ще одну православну церковцю при вул. Міцкевича, де ходять на Богослуження ученики з української приватної гімназії. В ній відправи відбуваються все в українській мові.

Приходимо. Священик при тій церкві молоденький, німецька мова має на такий вигляд знаменитий вислів „блютюнг”, по нашому дослівно „кріваво молодий”. І дійсно кров йому ще бе до лица на вид гостей. Радо опроваджує нас по церковці. Вона перероблена з лучшого приватного дому. Чисто вдержана. Є в ній деякі старі образи і копія одного образу з церкви на давній Січі.

Виходимо скоро, бо спішимся на зїзд.

IV. Перші вражіння на зїзді.

Перед кіном Зафрана, де має відбутися зїзд ВУО, рухливий натовп. Переважають в нім селяни, міщани і молодь. З трудом добиваємося до входу. Впорядчики з жовто-синіми відзнаками оглядають карти вступу. Нас двох пускають як представників преси на підставі листа з канцелярії Гол. Управи ВУО, який їм показую.

Входимо до середини. Салія вже так заповнена, що з трудом перепихаємося до льожі призначеної для журналістів, куди нас справляють впорядчики, що урядують в середині салі. Вони також з жовто-синіми відзнаками. Першу льожу праворуч від президії, а властиво дві льожі поруч себе призначено для журналістів. Льожі ті невеличкі, столички мініатурні, але зміститися можна і писати можна. В льожах застаємо вже отсих журналістів: представника „Молодого Села” і „Рільника” з Луцька, п. інж. О. Пителя; від „Кур'єра Поранного” п. Генрика Ваттенберга; від краківського „Глосу Народу” і католицьких видань вид-ва св. Войтіха дра Я. Дуніна-Мохоловского; від Польської Агенції Телеграфічної (ПАТ) п. Романа Яніславского. Першого з названих знаю особисто ще з часу мого побуту на Вел. Україні, з іншими

познакомлюємося. Мій товариш п. Іван Витвицький з „Н Часу” звертає мені увагу, що редактор „Польсько-Українського Бюлетину” п. В. Бончковський сидить у першій ряді крісел на салі. Довідуємося, що карт вступу вже більше не видають, бо видано їх 748, не рахуючи гостей і членів управи ВУО, отже в салі абсолютно нема більше місця, заняті всі крісла і всі льожі, з виїмком льожі призначеної для волинського воеводи. Люди стоять навіть на переходах і між кріслами. Битком набиті також всі галерії.

Розглядаю наперед публику. Перше моє вражіння дуже приємне: та публика представляється значно культурніше, ніж я уявляв собі її на підставі мого знання Волині з часів великої війни, бо я тоді був досить довго на Волині, в містах і селах її, в характері члена Пресової Кватири Українських Січових Стрільців (УСС). А саме був я у Володимирі Волинським (коло півроку), в Устилузі, в Ковлі, в Матієві і в ріжних селах. Бачив я й тоді в ріжних місцях збори нашої волинської публики, які сходилися то в справі шкіл закладаних УСС, то в справі перепису населення, зарядженого австрійською владою, бо тоді на Волині була австрійська окупація. Порівнюючи ті давніші збори, які я бачив, з отсим волинським зїздом, можу напевно ствердити, що українська публика на Волині включно з селянством зробила справді

великий поступ під оглядом елегантності вигляду й організованості виступу.

Повторяється на наших очах один з проявів споконвічного закону наших національних взаємин з Польщею: ми Українці як нація і в мирних взаєминах і в боротьбі з Поляками набираємо виразно вирізьбленого обличчя, яке затирається на сході у взаєминах з Москалями. Що на се головню впливає? Очевидно передовсім різниця у вірі та в формах її культу. Потому різниця між західною і східною культурою, при чім наш нарід витворює своєрідну синтезу тих культур. Не мішанину, а синтезу. Се особливо виразно видно на зборах. Виразніше ніж в літературі чи в якімнебудь іншій прояві життя. Дуже трудно виразно сказати, що саме видно на зборах з тої области синтетизування культур. Се радше відчувається ніж бачиться, але й бачиться дещо. А саме бачиться якесь зовсім своєрідне радісне оживлення публіки, якого не видно на ніяких зборах польських ні московських. Розуміється, і збори Поляків чи Москалів можуть бути живі, навіть бурливі, але їх оживлення все інакше: українські збори на території, де зустрічаються впливи культур східної та західної мають в собі таке оживлення, яке свідчить про творення чогось зовсім нового.

Так. Бувають і такі появи, що в них виразно бачимо різниці від інших по-

дібних появ, але схопити й описати ті різниці дуже трудно.

На салі і на галеріях розмірно тихо, коли взяти під увагу такий натовп. Навіть дуже тихо. Переважають люди з народу, селянство і міщанство. Всі в дуже порядних одягах. Та видно й значну скількість інтелігенції, особливо православних священиків, деякі з великими хрестами на грудях і довгим волоссям; одинока річ, яка мене разить на сих зборах під оглядом естетичним, се довге волосся мужчин. Властиво не знаю, чому разить, бо довге волосся було в давних часах ознакою свобідного чоловіка арійського племені. Та давні часи минули, а довге волосся разить.

Звертає увагу розмірно багато молоді. Дівчата гарні. Перед естрадою стоїть прекрасний мішаний хор в національних одягах. Довідуємося, що він з села Городка. Очевидно співатиме якийсь гимн. Цікаво який?

Сцена прибранна українськими і польськими національними прапорами. На головній її стіні два величезні портрети: Гол. Отамана С. Петлюри і марш. Й. Пилсудского. Оба портрети однакової величини, оба в таких самих грубених, деревляних, на пів округлих, посріблених рамах. Роблять вражіння, якби опановували всю салю.

О год. 12.35 посол С. Тимошенко отвирає зїзд. Перші два слова по польськи:

„Шановні Госьце”, а потому вже весь час говорить по українськи. Слухаю з великою увагою, бо я ще не чув Українців зпоза Галичини, як вони промовляють на зборах під польською владою. Посол Тимошенко зазначає, що ВУО повстало на ідеології „найбільших і найкрасших людей сего часу, Пілсудского і Петлюри” (рукою вказує на їх великанські портрети). Далі підчеркує, що український нарід на підставі польської конституції з 1935 р. вважає себе рівноправним співгосподарем Волинської Землі...

Чую як мені мимохіть тиснеться на уста усміх, бо між Поляками вже навіть ліві перестали говорити про якунебудь нашу рівноправність в сій державі. А навпаки всі вони вже недвозначно говорять, що тільки польський нарід се одинокий господар навіть там, де Україні мають більшість. Так недавно промовляв на зїздах нпр. ген. Галіца, що колись приятелював з Українцями покоління Стефаника...

Уважно вдивляюся в салю і в галерію, чи не запримічу десь вражіння, яке в мене витискає на уста мимохіть іронічний усміх. Не видно ніде. Значить, отся публика ще вірить в слова промовця про український нарід як рівноправного співгосподаря Волинської Землі, вірить, хоч очевидно мусить знати, що так не є. Се той політичний стан перед пробу-

дженням пізнання всеї правди, перед цілковитим усвідомленням собі правди у всій її наготі, по яким настає в масі витягання консеквенцій, що йде вже при-спішеним темпом. Се стан дуже цікавий: коли люди вже властиво знають, що так не є, а ще вірять, що так є, чи може радше вірять, що так повинно бути — і коли те знання і та віра кристалізуються в їх умах та обличчях в якийсь дивний міраж, привид, яким вони дихають і живуть.

Особливо Москва була майстром у викликуванні та довгим вдержуванні такого міражу, де факти противорічили вірі мас. Польща ніколи не вміла того робити так знаменито як Москва. Чому, трудно сказати. Може тому, що західна культура більше виразна і не забрехана аж так як східна. А може тому, що великоруський народ в основі своїй має краще серце ніж культурніші від нього західні народи. Простий московський неграмотний солдат, вбивши багнетом в часі розрухів батька чи маму дитини, саму дитину возьме на руки, приголубить, нагодує тай не покине її. Табори московського війська, навіть його найдикших дивізій, постійно ділилися харчами з біднотою в окупованих краях. Се розуміється не виключає їх дикого поведення, гіркого безправства і насильства супроти підбитих народів. Та все-таки вони бодай фізично уможливають

життя хоч і в тяжкій упокоренні. А народи навіть найвисшої західної культури дозволяють собі на далеко страшніші річі, як нпр. Англійці, Французи або Еспанці в кольоніях. Чому так є?

Corruptio optimi pessima est.

Зіпсуття найлучшого стає найгіршим.

Отся засада таксамо добре відноситься до людської одиниці, як до людської спільноти і цілих груп спільнот, то значить до цілих культур. Нема сумніву, що західня культура лучша і висша від східної. І тому коли вона зачинається псувати, тоді стає далеко гірша ніж східна культура.

Старий німецький генерал Гінденбург, що за свого довгого віку відбув основну службу при всіх родах зброї сухопутньої армії, говорив, що значно слабше організаційно австрійське військо, збиранину з ріжних народів, по розтічи можна далеко лекше зібрати на ново, ніж прекрасно зорганізоване, вправлене та одностайне німецьке військо. Причини того не подавав, та вона очевидна:

Corruptio optimi pessima est.

Цікаво, що про ту якраз для нас найважлишу справу противенства Сходу і Заходу думається і пишеться якнайменше основно. Зрештою нема систематики в тій справі також у інших народів Європи. Є тільки загальні твердження. До

певних належать лиш отсі погляди: Західна культура виросла на ґрунті католицизму, східна на ґрунті поганським і магометанським. Византійська культура не належить ні до Заходу, ні до Сходу. Головне в відношенні західного чоловіка до світа і до себе: діяльність. Гете каже: „Себе самого обсервувати і збагнути (дослівно: підслухати) можна властиво тільки в діяльності”... „Душевні терпіння, в які попадаємо, вилічити може цілковито лише рішуча діяльність, розум не зробить тут нічого, розсудок мало.” *)

А Бетовен каже: „Силу становить мораль тих людей, що визначаються між іншими”.

Ось відблиски західнього світогляду, що виріс на католицизмі.

А східний полягає на спокою, незрозумілім для західних людей. Втеча від світа — ось ідеал найбільших східних мислителів. Всеодно куди, аби втечи. Можна навіть утечи в свою власну фантазію, сидячи в дома, аби тільки не турбуватися світом і людьми. „Моя хата з краю”, мене ніщо не обходить. Смуги того східнього світогляду падуть час до часу і на Захід зі всіми їх наслідками.

*) „Sich selbst kann man eigentlich nur in der Tätigkeit beobachten und erlauschen”... „Seelenleiden, in die wir geraten, sie zu heilen, vermag der Verstand nichts, die Vernunft wenig, entschlossene Tätigkeit dagegen alles”.

А ті наслідки бувають страшні: бо коли найліпші і найздібніші в народі скажуть собі, що їх „ніщо не обходить”, тоді до керми суспільности мусять дійти найгірші й найчорніші, каналні типи без ніякого почуття моралі. І тоді садизм зачинає гуляти! Він може рівно добре гуляти в Китаю — як у Франції, в Еспанії, або в Мексику. Се залежить власне від того, чи в світогляді найліпших і найздібніших людей даної країни побідить східний погляд про „красу” утечі від світа.

А византійський світогляд найвиразніше скристалізований у толстоївській засаді „непротивлення злу”. Се вже навіть не утеча перед світом, яка становить ідеал найбільших мислителів Сходу, а до якої всетаки треба якогось зусилля, часом навіть великого, щоб зірвати звязки зі світом. А засада: „не протився злу” не потребує ніякого зусилля. Сиди там де сидиш, в дослівнім і переноснім того слова значінні і не протився злу навіть як можеш противитися. Тоді повстане в тобі неімовірний гуляш. Будеш нпр. брудний, в обваляних чоботах, але можеш лежати на гарнім дивані, який тобі лишився ще з часів, коли ти вірив у потребу діяльности. Розуміється, той диван і все, що маеш, заберуть тобі, коли ти не будеш противитися злу. Але раз ти думаєш, що найлучше не противитися злу, то не протився. І навіть гупо булоб противитися, коли думаєш, що не

треба противитися: бо тоді всеодно програєш. Отже нащо противитися злу?

Коріння зрештою цікавої византійської культури виростало під великим впливом східних поганських культур, з їх ідолопоклонством перед світською фізичною силою. З Византії перещіплено ту культуру за цісарів Оттонів до Німеччини, а перещіпила їх одна з царівен византійських, що вийшла заміж за цісаря Оттона і привезла з собою цілий двір разом з його ідолопоклонством перед монархом та з византійським духовенством. О, якже се довго і тяжко відбивалося на Німцях, аж до великої війни включно і відбивається по сей день! А від них беруть приклад інші народи...

Чи видно що з того византинізму на зборах ВУО? — Видно, але в дивнім „побратимстві” з західним культурним наставленням. Воно виглядає так: Кожний референт без виїмки і більша частина дискутантів зачинають свої промови від „прийдіте поклонімся” на адресу воеводи Юзефского та від пересадного впевнювання про льяояльність свою і українського народу на Волині супроти польської влади і держави,—а дальше всі вони критикують польську адміністрацію і загальне наставлення польської суспільности до всього що українське і зокрема до своєї організації, критикують так остро, що такої отвертої критики не стидавсяб і чоловік вихований на захід-

ній культурі, який любить говорити правду в очі.

Назагал наставлення зїзду В. У. О. (Волинського Українського Обєднання) схарактеризувавби я образowo ось як: якби мене хтось захльороформував, не кажучи, що хоче мене везти на Волинь і привіз на той зїзд та розбудив потому, коли я вже послухавби промовців і запитав мене: „На яким ти зїзді і де?“, — то я відповівби: „Я на українськїм зїзді в Галичині“.

До тої мїри нема вже рїжниці між вїчуючїми Українцями в Галичині і на Волині. Зміст наставлення і форма його майже зовсім ті самі. Се вже моноліт під оглядом національним мимо всіх перешкод, якими обильно відгороджували і досі відгороджують Волинь від Галичини. Моноліт такий, що навіть акцент вимови тойсам, іменно галицький, і се було для мене найбільшим дивом. Почуття духової єдности, яке впливало зі змісту і форми промов, доказує виразно монолітність української нації на тих двох наших головних західних землях.

Правда, наука говорить про однастайність мови в тих двох наших краях, одначе я підчеркую те, що я в практиці пережив під оглядом змісту і форми, збірного відчування та аперципування і виявлювання на зверх свого нутра.

А верхом мого здивування було те, що представник православного духовен-

ства, о. посол М. В о л к о в, реферував про українське шкільництво на Волині так відважно і з таким горожанським почуттям ваги і значіння справи, якби се робив визначний гр.-католицький священник і розумний патріот з Галичини. Та йдім по порядку.

Тут зазначу ще тільки те, що коли говорю про галицько-волинський моноліт, то се відноситься до національного змісту і форми його. А під оглядом політичним, особливо „політики дня” є очевидно навіть засадничі різниці. Про те, чи і як вони можуть вирівнатися, поговорю при кінці опису своїх вражень.

Голова зїзду посол. С. Т и м о ш е н к о підчеркнув, що се третій Краевий Зїзд ВУО, що краеві зїзди тої організації мають відбуватися що п'ять літ, але сей скликано скорше. Останній зїзд відбувся в 1935 році. Се зїзд надзвичайний, скликаний на те, щоб у змінених обставинах так державного як і міжнароднього життя об'єднати український актив на Волині, скоординувати зусилля та більше заактивізувати працю ВУО. Коли посол Тимошенко скінчив отворити зїзд, укрита за сценою орхестра заграла польський державний гимн, а потому гарний мішаний хор уставлений перед сценою відспівав український національний гимн „Ще не вмерла Україна”. Тут голова зїзду запросив ще 7 осіб до президії, самих мужчин, і повідомив, що салю тре-

ба опорожнити о год. 4-ій по полудні, отже просив референтів і дискутантів говорити по можности коротко. Зазначую се в тій ціли, щоб показати, що зїзд під оглядом технічним був добре обдуманий: він до означеної години вичерпав всьо, що треба, й ухвалив всі резолюції.

Наперед член президії пос. Скрипник відчитав або згадав деякі прислані привіти. Між ними звертали увагу привіти від волинського і кремянецького архієпископа Алексія та від луцького архієпископа Полікарпа з благословенням для зїзду. Наспіли також привіти від деяких Поляків і Польок, знаних з публичного життя, нпр. від сен. Стефанії Кудельської, від сен. Владислави Мацешинної, від сен. Ант. Станевича, від послів Гофмана і Шимановського, від голови Волинського Т-ва Приятелів Наук Юзефа Слешинського і т. д. В Галичині ми таких привітів від людей польської культури не бачили і не чули, хіба ще в половині XIX ст., коли наша стара спольонізована шляхта хотіла частинно вертатися до нас, але наші сумашедшіі „димократи” закричали, що „не треба нам ніяких панів”...

Та здається, що й на Волині прояви такого відношення польської суспільности до Українців не потревають вже довго.

Відтак голова зїзду предложив вислати привіт від зїзду трьом найвищим

достойникам польської держави, а пол-сол Скрипник відчитав проекти тих привітів. Вони настільки цікаві, що подаю їх в цілості:

I. До Пана Президента Речіпосполитої: Краєвий Зїзд ВУО складає Найвищому Зверхникові Речіпосполитої в імені українського населення Волині вислови високої поваги й відданости з запевненням, що українське громадянство Волині буде завжди стояти на стороні величності Речіпосполитої та нести офіри для спільної з польським народом Батьківщини.

II. До Маршала Генерала Сьміглого-Ридза: Краєвий Зїзд ВУО складає Вам, Пане Маршале, вислови високої поваги та освідчує, що українське населення Волині завжди стане в обороні кордонів Речіпосполитої.

III. До Голови Ради Міністрів Генерала Славоу-Складковського: В імені українського населення цілої Волині Краєвий Зїзд ВУО складає Панові Премерові вислови чести й запевнення витривалої праці для добра Речіпосполитої.

Проекти тих депеш вся саля приняла оплесками та окликами, між якими чути було оклики „слава!“...

Нераз запитують мене, чому я в моїх описах роблю часто дигресії.

Відповідаю: Та як не робити? Кожний опис повинен бути якнайбільше подібний до життя, а життя в ніякій області майже ніколи не пливе рівно, тільки робить дигресії тай ще які дигресії! Отже й той, хто описує життя, повинен робити дигресії. Часом навіть мусить робити дигресії. Річ тільки в тім, щоб ті дигресії мали звязок з описуваною справою і не були скучні. Коли виконані ті

дві передумови, то нема причини нарікати на дигресії. Буває навіть, що дигресія більше пояснює життя ніж увесь головний текст, хоч зправила, розуміється, так не повинно бути. Та є різні причини того, що так власне мусить бути. Про се треба писати окрему працю, та часу на те нема.

На Наддніпрянщині вже поверх 10 літ тому вийшла цікава праця п. з. „З історії української критики”. В ній знаходжу таке цікаве місце:

„Хто не має ловного идеологічного погляду на завдання мистецтва й літератури, той не знає, якого методу дотримуватись і не може бути критиком... Мистецький смак не може бути науковим критерієм, бо про смаки не сперечаються, це річ суб'єктивна, і вона зводиться на манівці. Напрямки в літературній критиці розрізняються по идеології. Критичний метод се підпорядкування готового літературно-мистецького матеріалу певній идеології”. *)

Дивлюся я на провід зїзду ВУО, який безперечно по мистецьки взяв в руки організацію й сей її зїзд, тай думаю, з якоїж властиво точки идеологічного погляду можна оцінювати сей провід і сей зїзд і сю організацію.

Сподіваюся при кінці своїх вражіннь зробити обширніші висновки, а тут згадаю тільки ось що:

Верхівка ВУО не походить з ґрунту,

*) А. Ковалівський: „З історії української критики”. Сторін 162, ДВУ. 1926.

на яким ділає: вона майже вся не волинська, а припливши на Волинь знад Дніпра. Наслідки того проявляються всіляко і не раз дуже пригадують переборщене в різних напрямках становище вшехпольських діячів на українських землях.

Потому голова зїзду п. Тимошенко передав провід сен. Маслову, а сам виголосив політичний реферат. Говорив про важніші політичні події в Польщі від попереднього зїзду ВУО, а саме від 1935 р., про ухвалення нової конституції, про присягу на вірність ідеалам марш. Пілсудского, складену Волиняками і затверджену по верх пів міліоном підписів, про спільну польсько-українську парламентарну репрезентацію Волині і т. д. Особливо звертало увагу твердження, що українська справа се внутрішня справа Польщі, а звертало увагу тому, що є ще Українці поза границями Польщі і то далеко більше їх ніж в Польщі.

Та були в рефераті голови зїзду також критичні нотки. І так говорив він про шовінізм польської преси, яка закликає, щоби вже і на Волині не продавати Українцям землі, говорив як ген. Галіца доповняв тут заяву плк. Коца. Притім п. Тимошенко підчеркнув, що Українці на Волині се нарід споконвіку автохтонний, що йому належиться рівноправність на сій землі, домагався праці для української інтелігенції в державних і самоврядних установах та допомо-

ги для укр. культурних і економічних організацій. В сих місцях промовця оплескувано, особливож там, де він говорив, що Українці на Волині своєї віри, мови і землі нікому не віддадуть.

По всім тім, що я свого часу начитався в ундівській пресі про ВУО, я рішуче не сподівався почути таку промову на зїзді тої організації.

Якже гупо виглядають тепер лайки на тім тлі! Та вони гупо виглядали вже й тоді.

Що викликає такі гупости?

Цікаво пише про се російський правдивий філософ В. Соловев:

Что культурное осложнение жизни неизбежно сопровождается осложнением челоѳческой гупости и гадости, появленіемъ множества новыхъ безобразій и вздоровъ, невозможныхъ въ патріархальномъ бытѣ — это безспорно, и народъ, конечно, замѣчаетъ эту отрицательную сторону культуры, но чтобы онъ изъ-за нея отрицался или презиралъ самое просвѣщеніе — это выдумка. Въ отличіе отъ нашихъ обскурантовъ, народъ въ высшей степени уважаетъ науку. Онъ сознаетъ свою темноту и во все не желаетъ въ ней навсегда оставаться; въ ученѣ онъ видитъ свѣтъ и не особенно боятся даже „лжеученій“.

Я хотївби додати до сих цікавих думок деякі свої коментарі, та сумніваюся, чи вони побачилиб денне світло. Отже нехай вже буде без того!

А зрештою спробую се зробити в слідуючім річнику „Нової Зорі“, коли Бог дасть здоровля і можливість праці...

Перша волинська загадка.

Інакший від інших був реферат в церковних справах, виголошений світським чоловіком, ред. Олександром К о в а л е в с ь к и м. В часі його реферування було на салі так тихо, якби нікого на ній не було крім промовця: знак, яке заінтересування викликала сама справа. Референт цікаво представив найновішу історію православя в Польщі поділивши її на дві часті: до влади Пiлсудского й опiсля. В першій часті йшла русифікація і польонізація православя, в другій часті видно й iнакші пробліски. В належнім полагодженні православної справи на Волині є 3 труднощі: 1) ментальність державної влади, 2) ментальність православної маси і 3) ментальність духовної влади, яка цілком знаходиться на російській площині й іде шляхом національної негачії. Та коли православя в Польщі витримує такі труднощі і ще до того напір Унії, протестантизму і большевизму, то се очевидна сила. В чімже ядро тої сили? Референт бачить ядро сили православя в національній ідеї і каже, що колиб та ідея в православю зникла, то його перемоглиб сили, які на нього назирають, себто Унія, протестантизм і большевизм. Справа православної Церкви в Польщі це справа двох народів, українського і білоруського, а в ніякому разі не тих нечисленних Росіян, що сюди

наплили. Населення очікує Краєвого Собору православної Церкви, як найвисшої церковної влади. Сім літ ждали православні Польщі здійснення того, що заповідав їм лист президента РП. Великий час здійснити те, що приреклося, бо історія знає часи, коли православна Церква в Польщі була без єрархії, але не знає часів, коли та Церква була без народу. (Довго требаючі оплески, бо реферат був справді цікавий і виголосив його чоловік очевидно здібний).

При слуханні реферату Ол. Ковалевського застановлявся я над трьома моментами.

По перше над тим, що дали виголосувати такий реферат світському чоловікові. Та може і слушно зробили, бо з огляду на національну підставу (маса вірних у православній Церкві на Волині — українська) треба було критично віднестися до московської верхівки православної Церкви в Польщі, а ніякому українському православному священикові не випадало так скритикувати свою духовну владу, як міг се зробити світський.

По друге вдарила мене ідеологія референта і в ній два його погляди:

а) Перший погляд Ковалевського той, що він головним ядром сили православ'я в Польщі вважає його національну ідею. Дивний погляд. Очевидно, він більше відповідає бажанню ніж дійсності, коли мати на думці свідому націо-

нальну ідею. Бо в чімже властиво та національна ідея проявилася? Чи в тім, що за російських часів не було і сліду з неї?¹⁾ Чи в тім, що за польських часів православні духовні навіть релігію в школах викладають по польськи? Зрештою хоч плекання національної ідеї Церквою належить до добрих сторін Церкви і навіть до її обов'язків, то очевидно се не може становити ядра сили — Церкви та релігії! Так було в поганських часах тай то тільки до якоїсь міри: бо сила всякої релігії в звертанні уваги людей на Божу справу, а не передовсім на земні справи, хоч і від сих справ Церква не повинна і не може стояти зовсім осторонь.

б) А другий погляд референта, який мене вразив, се признавання Краєвому Соборові найвисшої влади в Церкві. Господи, тож то хаос бувби, якби так дійсно було! І тому, хоч яка мені дорога українська національна ідея і хоч як мені прикро дивитися на польонізування чи русифікування кожної української Церкви, то таки признаю слушність московському православному митрополитові Діонізієві, коли він боїться Краєвого Со-

¹⁾ Гл. про те дуже цікаву статтю такого знавця православ'я й особливо відносин на Волині як о. протоєрея Петра Табінського п. з. „Українське національне відродження і православне духовенство” в „Альманаху Нового Часу” на 1938 рік, на ст. 72 — 79.

бору як найвисшої влади в Церкві й не хоче його, бо такий Собор як найвисша церковна влада сеж петрифікація і легалізація хаосу в Церкві!

По третє, що мене найбільше застановило, се був тон референта: він був дуже культурний у відношенні до Єрархії православної Церкви. І був той тон таким, мимотого, що референт уважає верхівку православної Церкви в Польщі неукраїнською і навіть ворожою українській національній ідеї, що підчеркував доволі виразно. Я пригадав собі напади Українців на українських греко-катол. Владик в українській галицькій пресі, огидні тоном і змістом напади, яких не уникнув буквально ніодин греко-катол. Владика . І порівняв я ті напади з оглядною в тоні критикою православного Українця в відношенні до православного митрополита, який до того Москаль з походження і вводить в Церкву польські богослуження та науку релігії в польській мові... І не міг я вийти зі здивування. Тимбільше, що ліберальне відношення до всякої релігії в галицьких критиків зовсім не інакше як у волинських, бо вся українська інтелігенція має з малими виїмками під тим оглядом однаковіський світогляд — від Кавказу по Сян і Попрад! Отже де шукати причин важної різниці в тоні критики? Бо се не одинична поява. Тут річ не в однім тільки рефераті п. Ол. Ковалевського, а в тоні всіх

публичних виступів української інтелігенції в обидвох Церквах!

І се було для мене першою загадкою на сім цікавім зїзді за сокальським кордоном, — назву її для короткости „першою волинською загадкою”. Річ ясна, що розвязка сеї загадки важна для пояснення психольогії всеї української інтелігенції, себто важна для будучности всеї української нації.

Не дивота, що моя думка зачала битися як риба об лід, шукаючи розвязки тої загадки. Я оглядав цілу салю так докладно, якби очі могли вишукати потрібну мені розвязку.

Ніщо не приходило до голови в тій справі, крім „Памятников отреченной русской литературы” і в них „Хождение отца нашего Изосима” та в пізнішій редакції „Житіє и жизнь отца нашего Зосимы како ходи в Рахмани”.

„Во дни оны бѣ человекъ въ пустыни именемъ изосма и человекъ праведенъ иже не вкуси хлѣба ни вина дней М (40) ношни М (40)... Далі вже він сам оповідає: Идя идохъ дней М (40) изнеможе духъ мой и сокрушися тѣло мое и помолися Г'у Б'у Г (3 рази). Жды и се зверь приде ис пустыни именемъ вельблудъ и преклони колѣни свои и взятъ мя на хребетъ свои и шедъ по пустыни и положи мя на мѣстѣ страшнѣ и бяше ту множество звѣрни лютыхъ рыкаючи. И видивъ смръть и убояхся и молитву

сотворихъ къ Богу и бѣ на мѣстѣ томъ трусь великъ... и възпи река глаголющи „не можеше проити сквозѣ мя"... и азъ възрѣвъ и видѣхъ стену облачну отъ земля до небеси. и рекъ ми облакъ: „Зосима, человекѣ, сквозѣ мя не проходитъ ни птица отъ мира сего, ни духъ вѣтренъ, ни солнце, ни пребавитель дьяволъ отъ суетного мира никтоже можетъ проити сквозѣ мя". азъ же дивихся о гласѣ томъ глаголюще ми вся толко молящюмся и се два древа възрастоста отъ земля... възвысився едино древо иже на сеи странѣ рѣки и взятъ мя на верхъ свои и възвышся зѣло и преклонися до средѣ рѣкы и другое древо (а ті дерева були „исполнени доброоухания") і взятъ мя на верхъ свои и преклонися постави мя на земли"...

Так, „не можеші пройти сквозь мя!" Се мене внутрі так упокорювало, що мені аж дивно було. Я постановив за всяку ціну знайти розвязку тої волинської загадки, все одно якими способами. Як я її шукав і знайшов, оповім згодом.

VI. Друга волинська загадка.

Ви певно очікували розвязки першої волинської загадки, яку я вам представив у попередній частині. Та ба: подумайте трохи самі над розвязкою тої загадки, бо і я не відразу її розвязав. А я як кождий солідний звітовик почуваюся

до обов'язку описувати всьо — по порядку. А той порядок був такий:

Ще в часі реферату п. Ол. Ковалевського про церковні справи увійшов на салью волинський воевода Генрик Юзефський разом з сенатором Волошиновским, начальником безпеки Хмельовским і своїм секретарем Хомічом. Референт перервав свою промову, оркестра за сценою заграла марш „Ми перша бригада”, а председатель зїзду п. Тимошенко виголосив до воеводи промову таку характеристичну, що уважаю вказаним навести її в цілости. Ось вона:

„Ваша Ексцеленціє Пане Міністре!

Шість років політично-громадської праці ВУО з 1931 року од початку його існування пройшли в сприятливих умовах, бо зверхником влади і господарем Волині були Ви, Пане Міністре. Знаємо Вас не від сьогоднішнього дня; бачили ми Вас близько до наших справ українських вже майже 20 років. Знаємо, що пан Міністр у наших справах, як і в справах східнього кордону, є великим знавцем. Радіємо, що вища влада в особах Пана Президента Речіпосполитої і небіжчика Великого Маршала призначила Вас, Пане Міністре, для опіки над Волинню, що, висунута як найдалі на Схід, потребує мудрого та сердечного господаря, щоб створити умови, в яких би обидва братні народи, що населяють од віків Волинську Землю, в дружньому братньому співжиттю мирно працювали над зміцненням східніх кордонів спільної Батьківщини. Вважаю за свій приємний обов'язок, в імені всіх тут зібраних представників ВУО, що почуває себе організованою творчою силою Волині, скласти на Ваші руки, Пане Міністре і Пане Воеводи, як репрезентанта Найяснішої Речіпосполитої Польської, ви-

рази відданості і наше шире від самого серця „Слава”.

Саля заплескала і загуло в ній „Слава!”

Признаюся, що коли я дивився на те, слухав привіту голови зїзду і бурливих оплесків на салі, в голові мені закрутилося від ріжних думок, хоч не можу сказати, щоб я на свому вже не короткому віку в політичнім житті не мав нагоди набути вправи в обсервуванні віч, нарад, засідань, демонстрацій, овацій і т. п. та в скорім порядкуванні вражінь з таких подій.

Тут овація була дійсно велика і таки дослівно так було, як в офіційальнім звіті написало „Волинське Слово”, орґан ВУО, ч. 33 на ст. 4:

Після промови голови на салі зривається буря оплесків і довго не мовкне гучне „слава”.

Якіж були ті думки, що вихром закрутилися в моїй голові на вид висше представленого вітання воеводи Генрика Юзефского? Хочу представити всьо по правді, яка очевидно може бути тільки добра для обидвох сил, що змагаються на Волині, — бо знати правду все добре.

Передовсім над усею суматохою моїх почувань і думок запанували дві думки, немов два великі щупаки, кинені в став з дрібнішою рибою. Одна думка казала, що се правдивий вислів почувань соток українських представників Волин-

ської Землі, а друга думка говорила, що се „махє”, роблена кимсь імпреза.

За першою думкою промовляло всьо, що я тепер побачив своїми очима і почув своїми вухами. А за другою думкою промовляло те, чого я досі наслухався про режим воеводи Юзефского на Волині.

Зразу оба ті погляди важилися і не міг переважити ні один з них. Я просто не знав, що про те думати. Як старий вічевий практик знаю, що — розуміється поза ССРСР — ніяка поліція не всилі урядити такого великого зібрання, що одноголосно оваційно віталоб чоловіка, нелюбленого в цілім краю. Навіть найлучше зорганізована „кляка” не може прецінь закрити іронічних усміхів, незначних підморгувань людей до себе, їх поглядів, рухів, дискретних відвернень, поглядів у землю, словом найріжніших способів, які лишаються людині на зазначення її опозиційних переконань, коли не може їх висказати словами явно й виразно. Розуміється, в такій масі людей не обійдеться й без того, щоб хтось і не засвистав проти штучно робленої овації.

А тут не запримітив я нічого з наведених висше способів, які можуть проявитися навіть тоді, коли люди стерроризovanі. Річ ясна, маю на думці європейський террор, якого будь що будь не вільно (морально) і не можна (фактич-

но) рівняти з терором евразійським, де не лише за двозначне моргнення можна „пожити смерти”, як каже наш народ, але й без найменшого моргнення. Тай чи тільки смерти? Є річі ще гірші від неї, далеко гірші...

Що за диво!?!... думав я і не міг розв'язати собі тої загадки, бо з другої сторони не міг я повірити і в те, щоб оповідання про режим на Волині під владою п. Юзефського були всі і цілком видумані.

Отже що на те сказати собі самому?

Я зачав шукати в своїй пам'яті, чи в політичних записках, які я поробив продовж мого життя, не було подібно дивної появи. Пошукав і знайшов.

Ще як я був студентом у Відні, літ тому поверх 30, найпопулярнішою особою столиці старої Австрії був не її зрештою люблений старенький цісар Франц Йосиф I, тільки бурмистер Відня Люегер. Він був головою антисемітського руху в Австрії, а вибирали його послом в майже чисто жидівській 2-ій дільниці Відня, зараз коло північного залізничного двірця, на який приїздилося з Галичини до Відня. І не було сили, яка моглаб його там повалити: Жиди дійсно добровільно вибирали його своїм представником.

А треба знати, що в столиці старої Австрії не було при виборах надужить. Старий цісар ніколи бубби не допустив

такої ганьби і плями в місті, де резидував. Люегера старий цісар так не любив, що двічі не затвердив його бурмістром, але Відень втретє його вибрав.

Таксамо як цісар не любила Люегера і могутня у Відні соціал-демократична партія. Але ні цісарові та дворові, ні тій партії, в якій було багато жидівських провідників, публіцистів та агітаторів, ні обом тим силам разом не вдалося продовж довгих літ підважити популярність Люегера. Всяких штук пробували проти нього, а він мимо всього держався і то найтвердше держався в найбільше жидівській дільниці Відня — він, головний провідник антисемітського руху...

Мені подібно шуміла тоді в ухах та політична загадка, коли я був ще молодим студентом, як греміли тепер в ухах українські оплески в честь воеводи Юзефського.

І ще треба знати, що віденські Жида були в тих часах високо освідомлені і знаменито зорганізовані та що вони дуже лояльно і прихильно відносилися до династії Габсбургів і зокрема до старенького цісаря, — але на Люегера таки голосували, хоч знали, що цісар його не любить і знали, що Люегер вожд антисемітів.

Правда? Ви цікаві, чому так було? І я був цікавий і довго був цікавий.

Та не мав я від кого довідатися про цікаву для мене таємницю віденського

бурмистра Люегера. Наші люди, хоч не раз десятками літ сиділи у Відні, зправила не ходили на ніякі збори ні Жидів, ні антисемітів, ні соціялістів. І звичайно навіть не читали віденських газет, тільки ждали на „Діло” зі Львова і що правда читали його солідно від початку до останньої новинки, навіть анонсів не минали... Навпаки, насамперед читали анонс „Народньої Гостинниці” у Львові, щоб довідатися, хто приїхав до Львова (в тих часах було се рівнозначне). Шкода, що й тепер „Народня Гостинниця” не оповіщує своїх гостей. Наші люди знали про Відень тільки те, що було в „Ділі”. А що в „Ділі” не писали, чому Жиди голосують постійно на Люегера, отже ніхто з наших про те не знав. А може й був який пан в Найвисшій Трибуналі чи при міністерстві, та я бідний студент з такими панамі ніякої стичности не мав, а з моїх знакомих ніхто тої загадки розвязати мені не міг. Соціялістичні газети я читав, але там була на Люегера тільки менше або більше делікатна лайка і штовханина, в часі виборчим таки порядна лайка.

Так діждався я аж — приїзду до Відня мого покійного вже приятеля, жидівського соціяліста дра Анзельма Мозлера з Бучаччини. Походивши разом з ним по Відні, питаю його, чому на Люегера, провідника антисемітів, постійно

голосує Леопольдштадт, найбільше жидівська ділянка Відня... А Мозлер мав у Відні широкі знайомиства. Він знав особисто всіх провідників соціал-демократії і теоретиків її і редакторів. Знав старого Віктора Адлера, знаменитого хоч гикавого промовця, знав старого Пернерсторфера, величезного ростом Німця з великанською бородою. Знав Австерліца, довголітнього редактора „Арбайтерцайтунг”, до якої і я з ним заходив, знав пізнішого с-д. бурмістра Відня Зайца і Бавера і сина Віктора Адлера, словом знав усіх.

Отже він каже мені: Се дійсно цікаве, я трохи знаю ту справу, але для певности ще піду докладніше довідатися і завтра вам скажу.

Ви певно цікаві, що др Мозлер мені оповів? Та пождіть, бо й я був цікавий, але мусів ждати.

Ооо, чуєте, як гудуть українські оплески польському воеводі Юзефському? Се також цікаве, а вияснення одної загадки може кинути якесь світло і на другу.

Отже то було вечером і дощ падав і золоті світла ліхтарень відбивалися в чорнім асфальті вулиці, на яку я дивився через вікно Центральної каварні, де були сотки газет і журналів з цілої Європи і де ми, тодішні студенти, залюбки ходили читати. Там ждав я на

дра Мозлера. А був се чоловік точний. Прийшов на час і каже:

— „З Люегером мається річ так. Се правда, що він провідник антисемітів і се правда, що Жиди голосують на нього масово в найбільше жидівській дільниці Відня. А причина того ось яка. Його антисемітизм Жидам не шкодить. Тут їх ніхто не бе і ніхто над ними не знущається, свободу мають повну, торговля йде їм незле. А як котрого з них хочуть скривдити, чи при вимірі зрештою невеликого податку чи при відмові якої концесії, чи при якій будові, то Жид як в дим йде до самого Люегера. А Люегер, чоловік визначний і розумний, не відволікає з полагоджуванням справ, але полагоджує їх таки зараз, звичайно при тім, що прийшов. Коли справа залежить від магістратського уряду, то кличе до себе дотичного урядника, каже принести акти справи, вислухає урядника і ще раз вислухає жалобника тай на місці рішає. Коли жалобник хоче чогось, що не може статися, то вияснює йому, що се неможливе. Коли справа не залежить від магістрату, але від іншого уряду, то Люегер часто особисто йде туди з Жидом і на правду займається справою кожного покривдженого без огляду на те, чи се чоловік заможний, чи бідний халатник. Тому, коли прийдуть вибори, Жиди як мур стоять за Люегером. Ось

таємниця поведження того чоловіка між Жидами, розуміється, крім його ума і великої освіти, що Жиди все шанують і люблять.”

Все те шибнуло мені через думку, коли я слухав бурливих оваційних оплесків, якими зізд ВУО приймав волинського воеводу Юзефского. Комбінуючи ті спомини зі своїх молодечих літ з тим, що я тепер бачив і чув, зачав я припускати, що воевода Юзефский се тип діяча подібного чимсь до Люегера, хоч розуміється мусять бути між ними і великі різниці. Та з другої сторони мені в голові не містилося, щоб неправдиві були всі вісти й слухи про те, що діється на Волині під владою Юзефского. В усякому разі правдиве мусить бути те, що прилюдно говорив про ті відносини навіть такий визначний польський діяч як князь Радивил. Правдиве прецінь мусить бути й те, що на Волині замкнено останну філію нашого Сільського Господаря, отже товариства неполітичного. Замкнено й цілий ряд інших наших товариств. Се прецінь не могло статися без відома й волі воеводи Юзефского. А його тут оплескували не як приватного чоловіка, але як рішачючого адміністратора Волинської Землі і нема сумніву, що оплескуючі мусіли знати про розв'язання останніх наших господарських організацій, організаційно зв'язаних з

Галичиною, тай мусіли знати про те, що знав і в соймі говорив князь Радивил, тільки ще докладніше.

Поет представляє таку ситуацію словами:

„В мозок вгруз цвях дум...

Корчився мукою стиснутий рот:

Чи втримаєм наступ хемічних рот?..

Заклякнуло серце і серце — як лід”...

Як розв'язати собі противоріччя, які тут виринають?

Тут всьо противоріччя, почавши від психіки п. Юзефского, який уродився і виріс на Україні, бачив стихійний підйом українського народу, сам був членом українського київського правительства, — а ставши адміністратором Волині, годиться на розв'язання або й сам розв'язує останну філію нашого Сільського Господаря!...

Для оцінки ситуації очевидно важне добре зрозуміння оплесків української маси, якими вона вітає воеводу Юзефского...

Що се? Прояв східної політики? Алеж Волиняки рішучо західний тип...

І пригадався мені знову сильний вірш поета п. з. „Протигаз”:

„Сотні очей як сотні ран,

Сотні сердець як один барабан...

Харкнув газом на зустріч баллон,

Затремтів, спинився баталіон...

Стих і стух стук сердець —

Став неминучий кінець...

В очах — пітьма і холод мряк.

Як капля крові горить зоря.
Пливе отруйний чад завіс...
Сивим, гливким молоком
Над п'ятим звис полком.
Кілька кроків не змогли добігти
Синім обличчям на риллі лягли
І в риллю впилилися нігті..."

Може се тільки я так думаю, чоловік вихований в західній атмосфері? Та над Волиню вже давно перед війною висів отруйний чад завіс, мальований квачем з Петрограду... Волиняки вирости в тім чаді...

Заакліматизувалися.

Знов вдивляюся в масу Волиняків, особливо в їх молодь. Переді мною, як каже поет, „розцвітає очей емайль"... Молоде воно, свіже. Що про нього думати? Чи й та молодь плескала в долоні? Воїстину, не знаю. Я так був здивований бурею оплесків та окликів, які зірвалися при вітанні воеводи Юзефського, що не всилі був відрізнити, хто саме плескав. І тепер не знаю.

„І куряву думок знов згадка золота жене,
І беться в розуму незборений поріг
Невпинний плин згадок моїх,
Й густою кровю серце навантажене.”

Не протестуютьже вони, коли їм деякі православні батюшки релігію в чужій мові викладають...

А з другої сторони — якийже довгий ряд великих політичних процесів ОУН на Волині! І не тільки ОУН, але й

комуністичних. Є багато даних думати, що се властиво не комуністичні процеси, а також одна з форм національних протестів, тільки під фірмою КПЗУ.

Все те питання і справи ніким теоретично не обдумані — ні Поляками, ні Українцями, ні комуністами, словом, ніким.

І так серед абсолютної темряви вже тільки тут і там блисне лискавка мов перед бурею, і пливе по Волині — скажім — західна культура...

Пливе на ній польська державність, якою тут кермує уроженець України, воевода Генрик Юзефський. А що під тим діється, ніхто напевно не знає...

Тільки час до часу чути гуркіт, немов під вульканом.

Ну, але що ти кажеш про овацію зїзду ВУО для воеводи Юзефського? Пиши виразно! Чи се означає апробату теперішнього режиму на Волині? Коли так, то чому так і оскільки так? Коли ні, то чому ні і оскільки ні?

Ба!..

Я писавби про то всьо виразно, та далеко не маю певности, що тоді наступилоб. У всякому разі та овація се рек для гімнастики ума першої кляси — і то не лише для гімнастики Українців, але й Поляків. Як відносини полекшають, я можу перший спробувати умової гімнастики на тім реку.

Я далекий від погляду і твердження, що суспільність наших сусідів від заходу аж так морально затроєна як під сю пору затроєна нпр. правляча тепер верства наших сусідів від сходу. Але мимо того, що аж так зле не є, яскраве світло кидає на атмосферу, в якій живемо тут, факт, що по появі моїх перших фейлетонів отсих „Вражінь з Волині” зустріли мене з польської сторони публичні закиди, що я осуджую (таку дорогу мені!) західну культуру та що під облудною маскою оборонця „католицизму” — виконую інструкції Комінтерну (III-го Інтернаціоналу)...

Розуміється, я не можу ні відповідати на такі закиди, ні насвітлювати їх. Просто психічно не можу, бодай під сю пору. Коли я взагалі згадую про се, то роблю це на те, щоб показати, в якій атмосфері мусить жити і працювати сучасний український публіцист, коли малий маленький промінь правди може викликати аж таку реакцію між нашими сусідами!

Є з того приводу й погрози репресаліями, виразні погрози. І то на адресу нашої многострадальної Церкви. А в сих часах можна всього сподіватися, буквально всього.

В таких обставинах на домагання (зовсім оправдане в нормальних часах), щоб „писати виразно” можна хіба від-

повідати: Годі! Бо навіть якби цензура пустила всьо, що я мігби сказати, то воно викликалоб тільки доливання оливи до вогню ненависти, яка вже й без того палахкотить прекрасно по обидвох сторонах.

На Волинь мого писання очевидно не допустять, коли не допускають невинних календарів, виданих в Галичині, не допускають всупереч польським законним приписам — і не помагають ніякі заходи навіть найльояльніших людей, заходи в обороні виконування польського законодавства!...

А в Галичині наш нарід знає, що діється недобре. За кордоном знають про се мабуть іще докладніше ніж тут. Отже на що писати виразніше, коли нема ніяких виглядів, щоб таке писання могло... Виразніше писання можливе буде мабуть аж у споминах, коли Бог дасть дожити свобідніших часів і сякого-такого налагоднання відносин.

Розуміється, се ненормальний стан, коли публіцист мусить резигнувати з виразного писання правди. Такий стан шкідливий. І для нас і для тих, що правлять нашим краєм, бо й вони не довідаються правди. Та коли годі інакше, то що робити?

О якже десь тішитися Комінтерн, той сам, що його інструкції я виконую — по твердженням з польської сторони, —

коли йому реферують про відносини, про які я тут не можу реферувати своєму народові! А Комінтернови реферують систематично і докладно. Тому він прекрасно знає, що тут діється, нераз краще ніж ми, що тут живемо...

А тепер перейду до дальших справ, хоч, розуміється, чую, що я в отсім уступі не міг вдоволити читачів. Та годі! Може слідуюче покоління Поляків пригадає собі платність вексля, виставленого його батьками під надписом: „**Za naszą i waszą wolność.**“

Воїстину! Не желяю ніякому народові того, що його жде, коли він не вважає на платність своїх векслів, бо стою на становищі, що люди кожної нації сотворені на образ і подобу Богу...

VII. В обороні української молоді.

По тім, що я внутрішно пережив в часі овації для воеводи Юзефского, думав я, що не матиму вже на зїзді ВУО глибшої емоції... Та ні, я її таки мав!

Трохи ошоломлений попередними вражіннями і думками я в момент отвезився, коли побачив, що як промовець виступає православний священник, о. посол Волков з рефератом про культурно - освітні справи на Волині.

Значить, тут справа про душу нашої молоді! Отже дуже цікаво і важно почути, що про те скаже православний свя-

щеник. Чому? Бо духовенство, яке воно не булоб, се чинник в поході народів далеко важніший ніж думають всякого рода ліберали, які тільки собі признають значіння, а поза собою більше нікому. Тимчасом ліберали задихуються в боротьбі дуже скоро, а духовенство, оскільки воно не цілком здеморалізоване, витримує дивно довго, навіть під найтящим гнетом, ба навіть тоді, коли між його єпископами лучаються зрадники і злочинці типу Семашків.

Отже ясно, з якою подвоєною цікавістю зачав я слухати реферату о. Волкова. Я слухав так не лише його змісту, але вслухувався і в його тон. І був я високо здивований одним і другим. Чому? Подумайте самі! Зміст реферату о. Волкова був приблизно такий:

Вже післятравневий польський режим застав на Волині 467 чистоукраїнських шкіл, а сьогодні є 3—4 і ті ледви животіють... Навіть по селах зі 100%-вим українським населенням є виключно польські школи, до яких приймають лише польські учительські сили і то не все з волинських Поляків, а таких, що просто не розуміють української мови, через що такі сили осмішують себе між дітьми й очевидно понижують авторитет школи. Така школа не може бути жерелом просвіти, а темнота викликає безкритичність мас. І тому серед тих

мас можуть бушувати демагоги! Колись були тут аж дві висші рідні школи. А сьогодні?... Ми льояльні і тимбільше болюче для нас, що нам діється аж така велика кривда! Правда, впровадив ту кривду ендек Грабский. Та він уже давно відійшов, а ідеї його далі реалізуються — і се нам дивне (тут о. Волков цитує цинічну промову Грабского з 10. 5. 1931 і каже): утраквізм се тут не значить впровадження української мови в школу, утраквізм значить тут, щоб українські діти забували, хто вони, якого вони роду і народу!...

Вся битком набита сая зїзду аж горить признанням для промовця: зірвалася буря оплесків. А оклики признання такі горячі, як при ніякій іншій справі. Так і видно, що се протестує вже свідома себе нація, то зн. простий народ разом зі своєю провідною верствою.

Не треба забувати, що таку промову виголошує о. Волков у присутности всемогутного воєводи Юзефского, який увійшов на сая і разом з верхами польської адміністрації на Волині заняв льюжу віддалену на кілька кроків від промовця. Посол о. Волков був одинокий з п'ятьох референтів, що виголошував свою промову з памяти, а не відчитував з паперу. І тому його промова робила

найбільше вражіння. Читані реферати, навіть коли вони дуже добрі та змістовні, роблять вражіння професорських лекцій і скоро втомляють більшу масу людей.

І говорив ще о. Волков ось що:

Та й не у всіх середніх школах на Волині є українська мова, хочби тільки як предмет! Чи таке поставлення справи, кривдяче українські національні почування, принесе може хосен польській державі або польськості на Волині? Таж воно тільки унеможливить вихованій в таких школах молоді дійсно заізнатися з ґрунтом, на яким та молодь має колись працювати! Мали ми тут одну школу в Кремянці, яка була гордістю нашого народу. А тепер ліквідують і сей найважніший наш культурний осередок і переносять його до Варшави. Кажуть, що „в столиці дадуть крашу підготовку” нашій молоді і що відти вона понесе „лучшу цивілізацію” на село... Тимчасом про несення цивілізації на село рішає звязок з тим селом, а не розривання з ним звязку (дуже бурливі оплески і голосні оклики: Правда!). Чи може там у Варшаві вчитимуть нашу українську молодь українські сили? Ні! Там буде пресія русифікаторської групи! Вихованки, виховані такими вихователями, принесуть сюди тільки обрядовщину православя. Болить нас

доля української школи в Кремянці, болить нас і то дуже! На всю Волинь маємо тільки 3 гімназії і самі їх утримуємо! Четвертої нам конче треба на повіт ковельський і сусідні. Домагаємося удержавлення української гімназії в Рівнім і будинку для сеї нашої гімназії! (Знов дуже бурливі оплески всеї салі, яка рівночасно заливається одностайним криком одобрення слів промовця). Вкінці підчеркую ще одно: для поверх 6 мільонів Українців у Польщі, які виконують свої обовязки супроти неї, чейже належить бодай одна висока школа!

Знов дуже грімкі оплески всеї салі, що рівночасно заливається одностайним криком.

Так, се був безперечно крик всеї волинської землі, яка знайшлася в межах Польщі. А що й ми, Галичани, присутні на тім зїзді, в отсім місци без ніякого застереження годилися з промовцем та з усею салею, хоч уста наші були замкнені, а руки заняті писанням — отже домагання в справі українського шкільництва було висловом всього українського народу в Польщі. Се були справедливі домагання в справі дітей нашого народу, цвіту нашого, за який всіх нас дуже болить серце...

В обороні наших дітей всі ми дуємо й відчуваємо те саме — одностайні ми на всім просторі наших зе-

мель, ба на цілім світі, де тільки розсіяні Українці.

Хто якнебудь бе в наших дітей, той у всіх нас бе й у всіх викликає глибокий спротив...

У хвилі, коли на підставі моїх записок роблених в Рівнім хотів я скінчити сю частинку моїх вражінь, преса принесла вістку, що соймова комісія ухвалила проект, на підставі якого мають і в Галичині зникнути з місцевих шкільних рад останні представники нашого народу і нашої Церкви, священники, які там засідали ще на підставі австрійських звичаїв. Якби сей проект став законом, то вся наша публична опінія не моглаб його інакше прийняти як знищення останніх признаков нашого голосу в шкільництві.

І тоді очевидно пробудилося щось природне і zarazом страшне в душі і думці всего нашого народу, бо се очевидно булаб та крапля, що переливає чашу. Такого не сподівалися навіть найгірші пессимісти між Українцями. Колиб сей проект став законом, — по всіх тих обіцянках автономії, можливости культурного розвитку, співгосподарювання і т. д., ба по ухваленні польських законів про автономію, про український університет і т. д. — тоді вже не булоб нікого, кому не булоб ясно, до чого все те змагає.

Чи зискалаб що на тім законі польськість у сій країні?

Напевно не зискалаб, а стратилаб. Останки можливости навязання добрих взаємин між двома народами прислиб разом з ухваленням в соймі т а к о г о закона.

Чи ми як нарід стратимо щось по евентуальнім ухваленні такого проєкту в соймі? Ні, бо голос того одинокого священика і так не міг нікого переголосувати. А прецінь булаб се та крапля з приповідки, що переливається через край...

Так, то вона.

В часі коли над світом висить буря.

Пригадалися недавні вістки, які наспіли з кривавого Китаю, де визначні японські офіцири кінчили самовбийством тому що не могли додержати слова, яке дали цісареві Манджурії, що по занятті нових китайських провінцій ті краї будуть віддані йому до диспозиції як правному володареві. Так поступають представники нації, яка має виконати велику місію. А тут є такі люди, які думають, що обдурити когось обіцянкою се політика.

Га, побачимо, що дальше вийде з такої „політики”.. Ми як нарід напевно видержимо і такий „доказ любви”.

Заткання останнього вентиля для

всякої надії стане тим, чим все стає: бо такий закон природи.

Та як все те одягнути в один образ, який вбивсяб у тямку обом суспільностям на довгі-довгі часи? Спробую се зробити при кінці, бо треба се зробити...

VIII. „О задницѣ боярстѣй и людстѣй”.

По вражіннях з промови о. Волкова я вже таки зовсім не сподівався, що матиму на зїзді ВУО ще якусь глибшу емоцію. А я її таки мав. І то при найблищім референті.

Промовляє посол Бура про господарські справи. Говорить спокійно, переплітає свою промову польонізмами. Правда, вони рідкі, але яркі: „варунки”, „шерегом акцій здійснено” і т. п. Мабуть польонізми належать тут до доброго тону. Згодом промова пос. Бури стає все цікавіша. Вже й на його польонізми не звертаю уваги.

Та ви певно заінтриговані заголовком, який я дав отсему уступові моїх вражінь? Шановні читачі! Припускаю, що деякі з вас думають собі про сей дивний заголовок. Та ви не думалиб так, якби знали старе величаве письменство батьків своїх, яке в неоднім перевисшало інші письменства сучасних їм поколінь європейських народів. Та ба! Ви не знаєте того письменства, бо нема в нас кому перепечатати його, пояснити й поши-

рити. А властиво нема защо зробити се. Наша одинока в Польщі Академія Наук, Наукове Т-во ім. Шевченка у Львові, не дістає на свої потреби з державного бюджету навіть тільки, що дістає яканебудь польська приватна організація нпр. танцюристів, що їздять з балетами, акторів і т. д., хоч шість мільонів Українців платить податки і дає рекрута... Наша Академія Наук потребує річно небагато, лише 100.000 зл. Се справді мала скількість грошей, коли її порівняти з великою й дуже потрібною працею, яка за ті гроші моглаб бути зроблена, потрібною особливо тому, що на Великій Україні припинено тепер всяку працю над україністикою...

А тих 100.000 зл. заможніші між нами так легко моглиб зложити кожного року! Бо чи нема між нами одної тисячки заможніших людей, які розуміють вагу висшої науки для нації і моглиб дати по 100 зл. річно, себто по 10 зл. місячно (не числячи двох місяців ферій)? На таку правильну жертву може здобутися навіть племя 20 разів менше від нашого в Польщі, тільки треба хотіти і zorganizувати те хотіння...

Така річ як наука у своїй рідній мові доконче потрібна якраз народнім масам, бо горішня верства знає чужі мови і може в тих мовах знайти науку, якої тільки хоче. А народні маси необхідно потребують науки в рідній мові. А добра популяризація науки в рідній мові

для народних мас на означеній території неможлива без попереднього розроблення високої науки в зв'язку з тою землею. Та мимо того не на маси в такому положенні повиннося вкладати тягар потрібний для фундування нашої високої науки, тільки на горішню верству, на найзаможніших людей між нею.

Напевно є таких 250 між нашими емігрантами в Америці й Канаді, що могли б дати по 20 долярів на рік на ту високу ціль. І вже булоб 25.000 зл. На Волині, де наші люди назагал значно заможніші ніж в Галичині, також напевно є 250 таких, які могли б дати по 100 зл. на рік на висшу українську науку. А бракуючі 50.000 зл. напевно моглоб зложити 500 заможніших Галичан по 100 зол. річно. Тай навіть більше можуть зложити на ту ціль, бо кількож у нас кооператив, які незле просперують! Кілько заможних людей взагалі! Кожді два повіти моглиб назбирати тільки грошей на таку високу ціль. Треба лише хотіти!.. І булаб своя наука і то поставлена виключно своїми зусиллями.

Що за сатисфакцію малиб ми всі з такого поставлення справи! Якже тоді випрямилисяб наші хребти і як піднеслисяб наші чола! А яка се хосенна річ, своя висока наука поставлена своїм зусиллям!...

Коли тої науки нема, то навіть люди з патентами інтелігентів з чужих шкіл не знають і не можуть знати ні минув-

шини ні духа свого власного народу і провідних умів його. Тай читаючи заголовок „О задницѣ”, думають зовсім не те, що значило те глибоке змістом слово, століттями значило у провідної верстви наших батьків. Правда, що не знаєте значіння сего поняття? І ви не знаєте і ваші діти та внуки не будуть знати — поки не здобудетеся на невелике, зорганізоване зусилля, щоб своїм коштом поставити свою висшу науку.

Цікаво, чи, коли й де насамперед траплять комусь дō переконання отсі слова, що впавши на добру ріллю моглиб принести несподівано гарні овочі, такі дуже потрібні в опущенні й пригнобленні нашим...

А по сій дигресії, яка може буде важніша в наслідках від самого змісту цілого мого оповідання, приступаю знов до головної річи, до обговорення вражіння з реферату посла Бури про господарські справи Волині.

Та послухайте самі! Зміст його промови був такий: Наперед ствердив добру позитивну ролю, яку на Волині відіграло переведення рільного устрою. Зразу мрачно, немов глибоко підсвідомо, потому щораз виразніше почав я відчувати, що тут, на сій області, яку обговорював посол Бура, треба шукати розвязки тої волинської загадки, яку я пробував собі самому усвідомити словами поета:

„Корчився мукою стиснений рот:
Чи втримаєм наступ хемічних рот?“
„Пливе отруйний чад завіс...
Сивим, гливким молоком
Над п'яним звис полком...”

Коли чуткий ум натрафить у плутанині вражінь і думок на жилку чи ниточку, на якій зачинає відчувати, що йдучи нею може дійти до розв'язки загадки, тоді ум зачинає функціонувати скорше і з далеко більшим засягом в часі і просторі, ніж функціонував перед хвилиною.

Таке сталося тоді й зі мною.

Коли я слухав сеї часті промови пос. Бури, пригадався мені мій перший побут на Волині. Було се в часі великої війни. Я прийшов до якогось волинського села з австрійським військом, а саме з малим відділом УСС. Був пізний вечір і густа мряка покривала село. Ми були дуже втомлені. Здається 4 чи 5 нас інтелігентів увійшло на квартиру до якоїсь селянської хати. Кімната чиста, в печі горить вогонь, на господарстві тільки дві жінки, одна старша, одна молода і діти. Чемно витаємося і кажемо, що приходимо на призначену нам квартиру та що будемо ночувати. Добре, кажуть жінки. Питаємо, чи є господар.

— Пішли на війну.

— „Пішли”, значить більше їх мусіло піти.

З дальшої розмови довідуємося, що молодша жінка се невістка. Заговорюємо до них, але відповідають півслівця-

ми. Та накривають стіл чистою, білою скатертю, кладуть хліб, масло, сир, питають кожного, чи хоче смаженого молока, чаю, чи кави. Дають ще якусь кашу чи лемішку, не памятаю вже. Та добре воно було. Найдивніше зі всього: кождому з нас біля горнятка на молоко, чай, або каву, хто що вибрав, кладуть окрему ложочку. А на середині цукорничка з цукром.

До того часу був я щиро переконаний, що Росія дика країна і що Волинь одна з найдикших губерній її. Та побачивши столову заставу у селянській хаті і головню чистоту тай ті окремі ложочки для кожного, мусів я подумати собі, що „обдурили нас пророки”, які так довго говорили і писали, що Росія „дика”, аж ми повірили в це.

А вогонь так гарно горить, а хліб так гарно пахне, а свіже смажене молоко таке смачне. Атмосфера доволі приємна. Тільки жінки лише відповідають на наші питання, а самі нічого не питають: ні хто ми, ні відки ми прийшли, ні як довго думаємо тут бути. Но, ні. Було одно питання: де хочемо спати?

Ліжок для нас 5 не було. Отже кажемо: та будемо спати на долівці.

Жінки внесли гарно пахуче сіно, застелили чистими простиралами, дали добрі подушки і накривала: кожухи, сіраки і т. п. Видно, що не було тут Мадярів ні інших „європейських” військ,

тільки мусли переходити сюди лише самі „дикі дивізії” з Азії, тому ще село не було виграбоване.

Corruptio optimi pessima est...

Тай добреж я спав свою першу ніч на Волині у селянській хаті.

А на другий день рано виходжу на обістя, щоб оглянути світ Божий. Мрака ще стоїть в селі і над селом, але по хвилі зачинає прояснюватися і на горбі оподалік бачу гарний дім, бляхою критий. А зза паркану близько мене виглядає якийсь старий мужик.

— Дай Боже здоровля батьку, кажу до него, а то що за будинок під бляхою? Школа?

— Ні, не школа, каже, то для наших положниць.

— Що, що?! питаю здивований.

— Та в тім будинку наші жінки дітей родять.

— Селянські жінки? питаю.

— А чиїж? каже, таже селянські, наші!

Я остовпів. А в нас в культурній Австрії положнича клініка одна на цілий великий край, навіть у повітових містах не було спеціальних породільниць. Сим я зовсім не хочу відмовити культурности старій Австрії, бо прецінь булоб се несправедливо. Але мушу дати свідоцтво правді, яка викликала мое велике здивування по всім, що я начитався був до того часу про „дику” Росію.

Зацікавлений тим, що я досі поба- чив, вдався я в довшу розмову зі старим мужиком.

Питаю, кілька вони податку плати- ли в Росії від десятини поля. Вже не па- мятаю, яку цифру він назвав, та добре памятаю, що я аж свиснув зі здивування, така та цифра була низька.

А старий мужик бачить, що я заці- кавився селянською долею тай зачинає вже сам оповідати. І з оповідання його бачу прихильність до царської влади, о- чевидно не удавану, бо якби перед ав- стрійським солдатом мав що удавати, то хіба ворожість до царської влади, а не прихильність.

З його оповідання вичуваю, що той мужик чувся в царській Росії, як у своїй мужицькій державі. Не було в тім нія- кого сумніву.

Питаю його, кілька він десятин поля має. Назвав як на тамошні відносини не- велику цифру, але зараз додав, що всьо то має вкупі і вже сам оповідає, як до того дійшло.

Розуміється, тяжко в сих часах бу- ти українським публіцистом, коли хо- четься писати правду. Навіть найспра- ведливіша критика відносин у Польщі або в Румунії стягає на українського пу- бліциста закид, що він „виконує інструк- ції III інтернаціоналу”... Правдиве пере- дання звичайної інформації про промо- ву Гітлера викликає закид „гітлерівсько-

го фашизму". Яканебудь справедлива згадка про стару царську Росію викликає обурення з приводу мнимої „прихильності для реакції”...

І пишiть як хочете! Що напишете буде зле. Та годi! Писати треба, що думається, без огляду на крик. Хiба що писати таки не можна „з причин вiд Редакцiї незалежних”...

Одначе цiль писання не повинна бути — викликати обурення. I тому мушу пояснити, що представляючи в споминах добрi сторони старої царської Росiї, я зовсiм не думаю, що в сь о в нiй заслугувало на похвалу. Чейже годi хвалити дурний указ з 1876 р., який пробував викорiнити мову багатомiліонового народу! Чейже годi хвалити страшне релiгiйне переслiдування Унiї, годi, навiть зi становища не то унiятського, а й росiйського, — монархiстичного i православного. Бо се вже нинi рiч зовсiм ясна, що головню зломання Унiї росiйським царатом викликало згодом зломання й упадок царату.

Як це сталося?

Дуже просто. В цiли зломання нашої св. унiятської Церкви на великих просторах росiйський царат мусiв ужити до переслiдування чотирьох сил, на яких сам спирався: 1) православного духовенства, 2) адмiнiстрацiї, 3) полiцiї, 4) вiйська. Всi тi чотири сили здеморалiзувалися якраз i головню через ужиття

їх до злочину насильства на велику міру і над великою масою людей. Православне духовенство оперуючи проти Унії з наказу царського уряду разом з поліцією мусіло згодом само стати немов поліційною установою, готовою на всяку погань. Хоч, розуміється, не всьо православне духовенство брало участь у переслідуванні Унії, але й те, що брало, вистарчило, щоб поширити заразу зіпсуття по цілій Росії європейській та азійській. Се використали розкладові чинники і представляли народові кожного духовного як шпіона і спільника тайної поліції. А за доказами не потребували дуже шукати, бо правдиві докази на те дійсно були, хоч і не відносилися до кожного духовного. Так загнивала помалу вся велика царська Росія, одна з найкращих країн, про які знає історія людства. Загнивала помалу, але основно до самого споду, до підвалин сили її.

Разом з духовенством та поліцією загнивали у прискішенім темпі також адміністрація й військо, яких уживано до ломання найсвятіших справ людей, до топтання їх совісти й віри, — за що спеціально платилося і скоро авансувалося.

Так, почув Господь крик мучених за віру членів нашої св. уніятської Церкви. Крик катованих старців, жінок і дітей сам собою кликав о пімсту до неба — і та пімста прийшла. Вона була страшна і прийшла дуже скоро, бо ще далеко не

минуло 100 літ від часу, як під солдатськими нагайками вмирили переслідувані уніяти, а в розсипку пішла сила великої Росії — і вона сама себе зачала вимордовувати та переслідувати, ще гірше, ніж переслідувала уніятів...

Сто літ це зовсім не багато для кінця такого велиття, яким була царська Росія. А то ще багато бракує до 100 літ від останнього крику убитих в Росії уніятів та від остаточного розбиття і знищення нашої св. Церкви на території б. Росії.

Тут треба взяти під увагу чотири важні обставини: 1) що царська Росія була дуже велика, 2) що її багатства і взагалі ресурси були надзвичайно могутні, 3) що вона мала майже 100 літ мира в тім часі, 4) що вона робила не лише самі дурниці, але й багато розумних зусиль для прив'язання до себе простого народа, головню селянства.

І мимо того впала, провалилася основно і як на такого велиття дуже скоро.

Чи не повинно се бути пересторогою для деяких польських шовіністів, що під сю пору пробують штучно викликати розвал нашої св. Церкви, нашого найдорожчого спадку по крові св. Йосафата...

Думають тим розвалом скріпити свій нарід і свою державу — і навіть не порівнюють сили великої Росії, яка мимо тої сили пошпорталася якраз на роз-

валі нашої св. Церкви і впала так жахливо, як не падала досі ні одна державна спільнота. Вже 20 літ лунає з півниць чрезвычайки крик Росії, який зачався криком уніятів мучених за віру, — хоч не всьо в тій Росії було зле, не всьо.

Мрака над волинським селом рідшає щораз більше. Старий волинський мужик оповідає щораз цікавіше.

— Тай дурніж ми, каже, були, дурні! Був тут, знаєте, такий міністер, Столипін звався, мабуть знаєте, каже, бо ви мусите бути вчений.

— По чімже ви міркуєте, що я „вчений”? питаю.

— А окуляри на носі...

— Ну, того ще замало до вчености, кажу йому сміючись.

— Ну, менше більше досить, каже старий мужик, і говорить далі:

— Отже той міністер Столипін хотів нам, каже, наше дрібне поле, розкинене нераз милями, в одну купу зібрати, аби кождий хазяїн мав своє поле разом коло своєї хати. А ми дурні як не спротивимось, як не зачнемо ходити на скаргу, що не хочемо нових порядків! Що нам не вияснювали! А ми ні, тай ні. А тоді як не приїде царське войсько, як нас не скличуть на „сход”, як не зачнуть нас простирати на землі та буками бити! Вибили тай питають: А хочете поле мати разом? А ми кажемо: Ні! А вони знов бють і бють. Тай слабші подалися, хто

за другим разом, хто за третим. Ну тай перевели нам нові порядки.

Старий мужик відсапнув і говорить далі: Тай скоро ми побачили, що се далеко лучше ніж було перед тим, коли ми ще мали розкинені малі шматки землі. То бувало виїду рано з возом гною тай їду півтора милі на шматок свого поля. Цілий день триває. І коні потомлені і я з ними, бо далеко від хати. Тай кілько раз можна вивести того гною на ті порозкидані шматки? А тепер маю всьо своє поле коло свого дому, коло своєї стайні. Тай розумнийже той міністер був! І кажуть, не мужицького роду а так розумівся на хозяйстві! І що ви кажете на то?

— Та нічого не кажу, лучше кажіть ви, бо цікаво говорите. (В дійности я тоді був лютий на Столипіна, бо вповні оставав під вражінням рос. революційної літератури, отже мене дразнило, що мужик хвалив Столипіна).

Старий мужик радо оповідав далі: А бувало, каже, вже пождемо хліб на полях і в копи поскладаємо. А тут як насуне туча! Ми тільки дивимося тай серце болить за нашу працю. А тепер як нам Столипін завів порядок, то я лиш виїду з хати тай всьо бачу. Насувають хмари, вони ще далеко, а я з жінкою і дітьми возимо і носимо до стодоли, як лише велика туча заповідається. Тай все благословимо того міністра. Шкода лише, що

Бог не дав йому докінчити нових порядків, видко за гріхи наші. А тепер та війна прийшла. Тай ви сюда зайшли. А як там у вашій Австрії?

— Та як? Кажу. А сам не знаю, що відповісти. В уяві стала нужда галицького селянина, який в цілих полосах краю роками мяса не бачить, а подекуди взагалі голодує і за 10—12 сотиків робить цілий літний день на своїм харчі!... Ну, очевидна кривда і каторга, яка ще хіба в Єгипті була. Бо навіть за панщини не могло бути гірше. Отже що сказати тому старому волинському мужикови? Не будуж йому брехати. Кажу загально:

— Вам тут не эле жилося.

— Та коби Бог милував і на дальше! Ну, аякже в вас? Таки не попускає старий.

Прикро мені, отже звертаю розмову на іншу тему:

— Та як? Не так добре як у вас, але скажіть мені ще, як наш нарід, бо миж однакової крови, називає себе тут?

Мужик подумав тай каже: Та ми православні.

— Але й бо Москалі православні, кацапи, кажу, ті що з глибокої Росії сюди находять. Вониж не наші, вони не з того самого народу, що ви і я.

— Та може не з того. Але православні вони і православні ми, до одной церкви ходимо і той сам хрест цілуємо тай ті самі дзвони нам на похорони дзво-

нять. Тай всюда наш брат мав доступ, куди пішов. А тепер не знаю, як буде, як ті Австріяки тут посидять. Та ще добре, що от з вами розмовитися можна, а то оповідають, що такі йдуть з тим вашим вийськом, що слова людського не знають. Але „дай” то знає, і навіть сам бере. Всяке оповідають, най Бог відверне та заступить нас перед тим!...

Я почув голод і попрощався зі старим мужиком.

А вертаючись до хати, побачив я на подвірю під парканом прилад, якого я до того часу в Галичині не бачив хіба на образку: подвійний залізний плуг. Памятаю, якби це було сьогодні, що той плуг був чистий і блискучий і чепиги мав помальовані на зелено. Мое здивування росло. І дуже змінявся мій погляд на „дику” царську Росію тай ще більше на тих, що брехали на її дикість.

Не я навернув простого мужика на свій погляд про Столипіна, тільки він навернув мене, а бодай вперве сильно захитав моїми поглядами на монархічну владу в Росії супроти простого народа. І якже було не захитатися в думці перед тими фактами, які я бачив і по такій брехні, якою мене від молодости годувано!..

Та ще від тої розмови зі старим мужиком на Волині минув цілий ряд літ, заки я змінив основно свій погляд на вартість форми влади для народа, яку

богато людей уважає за річ „менше важну”. Здається, що ніде так виразно не виступає на верх туманковатість публичних діячів, як власне при оцінці форми влади. Чому? Та з тої простої причини, з якої невилічимо туманковатий бувби маляр, різьбар, архітект і взагалі всякий мистець, що не привязувавби ваги до форми свого твору й мистецтва взагалі. А формування публичного суспільного життя се очевидно найважливіше зі всіх мистецтв, бо від нього залежить всяке людське життя. Тимчасом якраз сему мистецтву присвячують народи розмірно найменше уваги: бо хтож у сім найтруднішим мистецтві драцює аж з таким захопленням і з такою увагою, як на поодиноких областях плястичного мистецтва працювали все життя свої такі мистці, як Фідій, Леонардо да Вінчі, Михайло Анжел, Берніні, Тінторетто, Льопе де Вега, Торвальдсен і інші велитні праці... І тому в поодиноких областях плястичного мистецтва має людство справді величаві, імпонуючі твори, — а в області найтруднішого і найважливішого зі всіх мистецтв, в області форми правління людьми маємо неімовірні дурниці, жажливі кровопролиття і знуцання над людьми, маємо бюрократію, яка замість улекшувати життя людям робить усе можливе, щоб утруднювати його, і маємо на добавок того всего сумашедший рев жовтодзюбих демагогів, яким

ще вус добре не засіявся, а вони вже беруться до „реформування” найтрудніших справ!

Не диво, що попадають в лабети шпionів найдивніших конфігурацій і за благословенням та грішми чужих шпionів видають різні „органи молоді — для поучування старших”, як ті „властиво” мають вести політику... Тай лають же в тих шпionських органах своїх батьків!... А публика вже так дезорієнтована, що очевидно шпionські органи бере-за суто національні і навпаки, правдиво національні органи видавані власним коштом людей з нашої суспільности, вважає „хрунівськими” й відвертається від них...

Неімовірно велику диспропорцію між вагою справи найтруднішого зі всіх мистецтв і кількістю та якістю праці, присвячуваної тому мистецтву, видно ще в одній дуже важній області людства: в супружестві. Бо чи се не диво, що кождий господар дбає і то дуже уважно, щоб його корова чи безрога, ба навіть індичка чи курка була запліднена расово здоровим і дібраним осібняком, — але зовсім на те не звертає уваги, коли приходить ся йому видати заміж власну доньку, чи оженити власного сина! Аби гроші мала друга сторона, а все інше се „пустяки”... І так доходить до того, що беруть жінок або чоловіків з пияцьких, епілептичних родин, горбатих, сліпих, придуркуватих, очевидно дідично обтя-

жених ідіотизмом, — аби лише гроші були! Наслідки того такі жахливі, що нічого страшнішого уявити собі не можна в людськiм житті. Сеж звихнення тіла й духа багатьох поколінь наперед! Се злочини, далеко страшніші в наслідках, ніж убийства, крадежі, чужоложства і фальшиві свідoctва поодиноких людей. Та чи хто думає над тим, чи хто перестерігає молодь перед тим систематично? Де праці, писані про те, де хочби статті в газетах, де промови й реферати на такі теми. **Ось тут одно з головних затроєних жерел звироднення й упадку навіть найлучших родів у минувшині й теперішности.** На тім тлі занепадає всяка „задниця боярська і людська” — і наступає в суспільности просто донцівське замішання, яке згодом не дасться нічим спинити, аж поки воно всего не зруйнує і не дійде до самого дна.

Коли згадую те, що я вже сам бачив на своєму віку в тих двох цікавих і жахливих областях людського безумства й занедбання, то мимохіть пригадуються слова правдивого поета:

Wspomnienia próżne i łez i ócz,
Komu was oddam, komu,
Jak znalezione po latach klucz
Od zburzonego doma...*) .

Так, се дійсно прикре почування: знайти по літах ключ від збуреного до-

*) Mieczysław Braun, „Żywe stronice,” Warszawa 1936. „Sonety”, 1937.

му. Такий ключ від свого власного збуреного дому матимуть у руках також всі ті, що в часах національної распри введуть до свого дому жінку чужої нації, або вийдуть заміж за чоловіків не своєї народности. Це особливо в сих часах блуд дуже тяжкий в наслідках. Це певне збурення спокою свого і своїх дітей на ціле життя. Від голосних пересторог перед тим нещастям повинен тепер лунати кождий край, захоплений націоналізмом. А де є тепер край незахоплений ним? Значить, вся земля повинна лунати голосним криком перестороги, бо інакше до всіх інших нещасть долучиться ще найтяжче, бо найінтимніше: нещастя між чоловіком і жінкою, між батьком і дочкою, між мамою й сином... А всяке того рода невдоволення, всяке нещастя, всяка розпука се вогонь негасимий, який страшно причиняється до нищення суспільностей і народів.

В області висше нашкоцтованих помилок треба шукати й вияснення тої бурі оплесків, якою зїзд ВУО (Волинського Українського Обеднання) вітав воеводу Юзефського. Те вияснення делікатно затронув посол Бура, коли говорив про „п о з и т и в н у р о л ю, яку відіграло на Волині переведення рільної реформи”.

Себто, кажучи стилем наших батьків, він говорив „о задницѣ боярстѣй і людстѣй”. Церковний устав Владимира каже:

„Мітрополитъ или пискоупъ вѣдають межі ими соудъ, или обида, или котора (інтрига), или вражда, или заднища”.

„Задниця” значила тоді те, що значить по теперішньому спадщина, „легалтум”. „Задничник” — по теперішньому наслідник.

Забравши великанську спадщину по б. уніятській Церкві головно по Чині св. Василія В. на Волині і т. д. і розділивши ту спадщину між польських кольтоністів, — можна було при парцеляції деяких панських чи державних дібр уділити дещо й місцевому населенню. Воно вважало се благодатю, бо не порівнало тих інших забраних дібр з тим, що йому дісталося.

Незалежної української преси на Волині зовсім нема. Урядові послі української народности просто не можуть говорити інакше, як говорять. Отже ясно, відки походить описана висше буря оплесків.

Вона була така сильна, що в першій хвилі вважав я її якимсь дивним „емоціональним набоем” нової лучшої епохи польсько-українських взаемин. Та скоро зорієнтувався я, що я помилився. Ум українського інтелігента орієнтується з природи річи скорше ніж українська маса. А ум поета з Божої ласки орієнтується ще скорше, ніж ум політично думаючого інтелігента. Ось як орієнтується

ся своїм відчуттям правдивий поет з Божої ласки:

— Бете в громохкий барабан,
У барабан із людських шкір!
В людей за мало в серці ран,
Зате багато дір.
І то не вітер — протяг то
В грудях людей свистить!
Не змне і не змив ніхто
Клейма з людських лахміть!
— Клену і рву твоє клеймо!
— Не рви, бо я — то ти,
Бо ти і я — завжди одно,
І нам у парі йти.
І тінь моя країною бреде,
Столика тінь оця,
І не зустріла ще ніде
Зачинені серця.
Я на бенкет безумства й глупства
Несу в кишені серце й карт
Колоду повну... *)

„Бо я то ти, бо ти і я — завжди одно і нам у парі йти” — ці слова можна сказати як мотто кожній парі народів, які воюють між собою: коли вони справедливо не полагождать між собою своїх спірних справ, то се тяжко відібеться не лише на тім, що стратив, але й на тім, що мнимо „зискав”. Се в житті одиниць може показатися скорше, а в житті народів пізніше, але воно напевно покажеться.

Пригадується зелізний канцлер Німеччини Бісмарк, один з найбільших умів сильної германської раси, що приго-

*) Бажан, Розмова сердець.

товив Німцям можливість їх великої перемоги над Францією в 1870 р. Та коли німецький генеральний штаб почав диктувати Французам услівя мира по тій перемозі, тоді розумний залізний канцлер кричав як міг найсильніше: „Не беріть забагато в противника свого! Не перетягайте струни!” Оповідають, що п'ястуками бив у стіл, перестерігаючи німецьких генералів, щоб не витягали рук по занадто велику здобичу.

Не послухали його. На наслідки не дуже довго прийшлося ждати. Всего 44 роки — і грянула велика європейська війна, в котрій Німеччина стратила без у с п і ш н о мільони трупів і ранених і не втримала завеликої здобичі, перед якою перестерігав її могутній умом залізний канцлер Бісмарк. Не втримала — і ще свого додала... І крім того зазнала упокорення і нужди, як ніколи передтим.

О, кождий знайде по літах загублений ключ від свого збуреного дому, тільки тоді вже запізно плакати і слізно споминати свої помилки.

Цілі народи відповідають за помилки своїх провідників та урядників — і нема такого випадку, щоб відповідальність колись не наступила.

Бувають хвилі в житті народів, коли дуже малими средствами й уступками можна викликати великі й довго триваючі зміни настроїв, які капіталізуються

опісля віками в найлучшій того слова значінні і на багатьох областях життя.

Такі хвили переживала покликана до нового життя Польща. Переживала головню на Волині. Коли сьогодні, по двацяти літах, думка переходить події на волинській землі і взагалі на землях за сокальським кордоном, то просто з дива не можна вийти, що в польській державі за весь той час не появилсь ні один державний муж, який перевібви справедливий зворот бодай одної соті частинки тих дібр, які нашій уніятській Церкві, головню Чинові св. Василя Великого, несправедливо й віроломно зрабувала царська Росія. Вона насильством забрала сотки тисяч моргів землі, сотки церков і церковних будинків нашій Церкві й Чинові св. Василя Великого.

Якеж переломове вражіння булоб викликало на довгі століття між нашим народом та на цілім Сході взагалі, якби так між Поляками знайшовся був державний муж, що в свій час переперби такий природний і самозрозумілий зворот бодай кількох тисяч моргів землі, бодай 10 — 15 церковних будинків тим, що правно їм належитьсья всьо загарбане добро, себто нашій святій уніятській Церкві і її найстаршому Чинові, що близько 1000 літ працює на сій землі...

Та досі не знайшовся ніхто такий, що передбачивби значіння такого кроку.

А час пливе і не вертається.

Спадщина мститься і на людях і на „боярах”. Се нічого не значить, коли не-свідомий народ плескає в долоні... Се часом тільки тимбільше трагічна лямівка страшного образу, який прочуваючі натури бачать наперед, хоч дійсність ще його не намалювала. Тут пригадався мені знаменитий вірш правдивого російського поета, написаний давно-давно перед упадком царської Росії:

„Настанет год, Расеї черний год,
Кагда царей карона упадьот,
Кагда детей, кагда невинних жон.
Нізвергнутий не зашитіт закон”...

Цікаво, що російська царська цензура в царській Росії пустила до друку сей ясний прояв прочуття російського духа — і пускала се десятками літ навіть в часах тяжкої реакції. З того ясно, що в царській Росії не всьо було таке зле, як ми думали.

В Европі маємо тепер режими, цензура яких не пустилаб до друку такого виразного предсказання кінця тих режимів. Не пустилаб навіть тоді, якби критика, що предсказувалаб їх упадок, була доброзичлива, а не злобна.

З того дальше ясно, що режими з такою цензурою не продержаться так довго, як продержалася царська Росія по наведенім висще предсказанні... Далеко страшніший упадок несподіваний, ніж той, про який вільно писати.

Посол Б у р а реферував далі. Говорив як з рільничих шкіл волинські хлопці вертаються до дому без знання, бо ні слова рідного в тих школах не чують, ні книжки рідної в тих школах не бачать. Виказував ясно як польські школи систематично відпихають волинську молодь від Польщі. Наводив вискази відомого польського діяча Волошиновського (оплески). Говорив про брак рільничого промислу на Волині та брак чесної торгівлі. Говорив про брак добрих ремісників і про те, як лиха тандита заливає край, як обман душить нарід. Говорив про велику потребу ремісничих шкіл (оплески) і про потребу свобідного розвитку місцевої кооперації. Говорив про потребу свободи для ініціативи в народних низах.

„Ми хочемо волинського регіоналізму, але нехай він буде і на селі!”

Говорив про ненормальний стан, який гальмує життя на Волині. Адже треба, казав, самоврядування і в кооперації! А тут і громади і солтиси не знають, що мають робити... Читає резолюції з „Волинського Села” в Луцьку. Домагається від держави, щоб давала працю українським інтелігентам в державних і самоврядних установах.

Промовця густо оплескувала вся сая. Так і видно було, що збори цілком солідаризувалися з його критикою і з його вимогами.

IX. Що говорив останній референт.

Як останній референт промовляв генеральний секретар ВУО, пос. С. Скрипник.

Він заявив на вступі, що Волиняки, зорганізовані в ВУО, прагнуть щастя для обох народів, українського і польського, але ствердив, що українська праця на Волині відбувається в ненормальних умовах.

Далі подав, що ВУО має 168 організаційних комірок, в яких є 6.211 членів і 899 кандидатів на членів. Крім того в аматорських театральних кружках і хорах при організаціях ВУО є 2.500 членів. Разом є коло 10.000 людей організаційно звязаних з ВУО. Ся організація повстала в добі, коли правив пок. марш. Пілсудский, що змістом свого життя заповняв життя цілої держави. „Нас, як членів сеї організації опльовувано, болотом і камінням обкидувано. А ми дальше йшли й держалися своєї організації, бо ми любили свій нарід. Будучи добрими громадянами РП, робили ми добрі прислуги своєму українському народові — і дїждалися ми того, що наслідки нашої праці промінюють також поза Волинь. Рїст української національної свідомости на Волині більше органічно з дня на день. І тому власне треба в рямці нашої організації охопи-

ти не лише тих, що самі прийшли до неї, але треба також обіймати сею організацією тих, що їм загрожує залив червоної Москви, бо інакше будуть конфлікти місцевого населення з польською державністю”.

Тут референт знов виказував цифрами, як ВУО пробує охоплювати населення в свої рами. ВУО урядило 1.157 імпрез, на яких було 189.057 осіб, а на окружних 48.000. Прибуток орг. кас 37.656 зл., у просвітянських касах є 19.751 зл. з членських вкладок. Бібліотеки організації мають 24.740 книжок. Бракує вироблених провідників. ВУО урядило 3 місячні зимові курси. Але того мало. Треба примушувати інтелігентів їздити на села (Оплески). В останніх двох роках організація має щораз більші перешкоди, замітна щораз тяжча атмосфера, місцями не дають можливости працювати!

Погіршення, говорив, зачалося від смерти марш. Пілсудского. Головне жерело погіршення бе з відомої польської преси. Велика скількість преси того рода відноситься з ненавистю до всего, що українське. Довели вже до того, що й самовряди відійшли від контакту з нашим населенням... Якись темні руки пишуть в тих газетах, хоч і грають на струнах патріотизму. Думаємо, що в тім є робота червоної Москви! (На салі буря оплесків і гриміт, вся саля з великим

запалом одобрює погляди промовця). Та ми зі свого шляху не зійдемо, бо мусимо думати про будуччину обох народів і сеї держави, створеної Пілсудским. Треба шукати шляхів до польського громадянства, треба стукати до його серця! (Оплески).

В сім місці з льожі воєводи вийшов якийсь урядовець і пішов в напрямі президії. По хвилі з президії повідомлено зібрання: Пан воєвода Юзефський заявив, щоб описи всяких надужитъ і перешкод роблених організації присилано на його особисту адресу, а він сам займеться полагодженням тих справ (Довго треваючі і дуже бурливі оплески).

Посол Скрипник говорить далі. По загальній увазі, що часом одиниці затрачують почуття дійсности, повідомив зібраних, що бувший голова ВУО Петро Певний виступив з УПР (Української Парляментарної Репрезентації) Волині і тим самим з ВУО. Далі подав до відома, що Гол. Управа ВУО на засіданні 27 XI 1936 р. передала головування його заступникові, пос. С. Тимошенкові, але голову може затвердити лише Краєвий Зїзд. Отже ставить внесок, щоб затвердити на голову ВУО пос. Сергія Тимошенка. Зїзд прийняв внесок серед оплесків і окликів.

Новий голова подякував за довіря, заявив, що всі свої сили і свій життєвий досвід ужиє на хосен організації та українського народу на Волині і відкрив дис-

кусію над всіма рефератами з проханням, щоби промовці говорили як найкоротше, бо салю треба опорожнити на умовлений час.

Х. Дискусія на зїзді ВУО.

На публичних зборах нема важнішої частини як дискусія. Вона така важна для кожного, хто хоче пізнати властиву вартість зборів та думки і почування людей, що беруть участь в таких зборах. Розуміється, реферати також важні, але вони не такі важні для пізнання зборів як дискусія. Чому? Бо реферати виголошують звичайно, що так скажу, фахові діячі, свого рода „специ“, які числяться з обставинами, бо мусять з ними числитися, нераз політикують, бо мусять політикувати, а буває, що й душею кривлять, хоч не мусять кривити.

Річ ясна, що все те до певної міри в часах зіпсуття публичного життя можна завважити також в дискусіях на публичних зборах, — а всетаки небезпека злуди не загрожує посторонньому обсерваторові в такій мірі в часі дискусії як в часі слухання рефератів. Вже тому, що в часі дискусії доволі легко пізнати, котрий дискутант підставлений: се видно по його пиці, видно нераз по сіпанні його за полу іншим таким як він, щоб говорив або щоб перестав говорити, видно, в котрім місци говорить він вивчені слова і зврати а в котрім забува-

ється і з власної пильності співає „прийдіте поклонімся”, видно як на долоні цікаві і не раз дуже комічні помилки таких підставлених дискутантів.

Ще лекше пізнати дискутантів вправді не підставлених, але таких, які самі заіскують ласки сильних міра сего і лише тому зголошуються до дискусії, щоби впливовим людям оказати кілька приемних слів в надії, що їх вони запам'ятають собі як слід. Ну і буде надгорода: одному фіра дров з ліса, другому увільнення від шарварку, третьому якась підрядна посада і т. д.

Таксамо виразно видно також дискутантів, що виступають як правдиві представники народа, з цілини і глибини його. Їх промови бувають дуже оригінальні і цікаві. Коли слухаю таких дискутантів, то все маю таке вражіння, немовби я очима бачив і нюхом відчував скиби родючої землі, крайної плугом весною, коли сонце світить і холодний різкий вітер віє полями. І тому дискусія для мене се найцікавіша частина всяких публичних зборів.

Розуміється також дискутанти того третього рода підлягають ріжним впливам, бо й вони люди і то люди найщиріші, найбільше безпосередні. Отже впливають на них і обставини і референти на зборах. Та мимо всего від того третього рода дискутантів можна найскорше довідатися правди. Вона часом така го-

стра, що аж дивно, як вони можуть відважитися так остро говорити! Та з другої сторони та їх остра правда розброює не раз навіть найбільше зліющі типи між людьми, що мають владу. Розброює своєю наївністю, яка рівночасно має в собі велику повагу і не раз великий комізм у відношенні до ситуації.

Оден з найцікавіших типів з простого народа, який без обиняків каже правду владі імушчим, видно на українській сцені в творі Винниченка з неможливим заголовком: „Між двох сил”. Там представлений український мужик, який приходить добровільно до чрезвычайки і шкробаючись у голову жалується на нелад тай домагається від большевицької чрезвычайки, щоби — повернула назад царського пристава або іншого околочного! Той мужик преголошує се перед цілим трибуналом чрезвычайки в часі найстрашнішого воєнного террору, — але навіть чрезвычайка нічого йому за те не робить, бо він ту свою правду говорить їй отверто і так наївно, що його просто — витручують за двері.

Я нічого так не поручаю, як уважати на дискусію — всім молодим адептам суспільної діяльності, які колись хотіли стати провідниками народа. Говорю про провідників народа без глуму. На жаль, ми дійшли вже до такого стану, що треба се виразно зазначувати, коли

говориться про таку поважну справу як провід народу. Бо рвуться до того проводу вже від довгого часу передовсім три групи людей: 1) злочинці наняті чужинцями до розбивання українського народу. Говорю виразно і з притиском: людяці зпід темної звізди, які беруть гроші за свідоме зраджування й деморалізування української молоді та суспільности. 2) Злочинці, які щойно ждуть на те, щоб їх хтось наняв за гроші до розбивання й деморалізування свого власного народу. А не маючи ще в руках грошей від чужих агентур, тим голосніше кричать, щоб звернути на себе увагу, щоб авансувати в очах несвідомих людей і дуже свідомих справи чужих агентур на „провідників народу” і тим дорожче продати свої услуги, продати невинну кров молоденьких мучеників. Такі „кандидати” потрапляють не заікнувшись кинути клевету на свій власний нещасний нарід в найгіршім злочині, аби тільки звернути на себе увагу тих, що купують таких панків „zu jeder Schandtats bereit, як знаменито каже вироблене й різьблене німецьке „крилате слово”... 3) Найшкідливіша група т. зв. провідників народу, зрештою справді і зовсім невинна, яка не має головної, підставової вимоги, щоб люди з тої групи могли бути провідниками народу: не має відповідного числа літ. Тим самим не може мати ні знання, потрібного до проводу народу, ні

життєвого досвіду, ні особистих знакомств і звязків, ні навіть початків практики, як те все здобути, порядкувати, утревальювати та вязати до купи, щоб могли з успіхом ужити сего для справжнього добра свого народу.

Та третя група мнмих „провідників народу” тим значно шкідливіша від двох перших груп, що люди з двох перших груп мають і очевидно мусять мати надломану віру в можливість вивіндування наверх свого фальшивого провідництва. Вони з природи річи підозрівають, що кожний стрічний розумніший чоловік розуміється на їх жахливій нікчемности. Отже їх самопевність навіть при найбільшій безличности все штучна. Звук їх голосу звенить подібно як вдарений чиколонком розбитий горнець. Їх справді скоро можна пізнати.

Нема того всего при людях третьої групи. Їх одинокий гріх молодеча зарозумілість, така природна тому вікові без досвіду, коли ще очі не бачили багато зла, коли ще думки навіть не уявляють собі, до якої погані спосібні люди (і то не раз такі, по яких навіть розумні й до-свідчені не припускають того поки не переконаються!), коли ще пальчики непопечені... Тому такі молоді люди виступають так щиро, самопевно, з такою вірою в те, що вони говорять, що маса, бачучи горіючі запалом очі і серцем відчуваючи щирість обурення таких незіпсутих

молодих людей — готова справді йти за ними. Інші молоді люди легко запалюються таким самим огнем. А ті, що їх запалюють, знаходяться ще в такій стадії ферментування, в якій для них нічого не значить рідного тата назвати при товаришах хрунем (хочби той тато був найбільшим патріотом), нічого не значить плюнути на Церкву, вилаяти Господа Бога, вилаяти живих і померших справжніх провідників свого народу і т. п. Ось у чім небезпека від тої третьої групи так зв. „провідників народа”.

Кожний недержавний нарід засуджений на те, що його поранений і ослаблений організм розбивають ті три групи мнмих „провідників народа”, з яких та третя група найгрізніша.

І тому не дивота, що коли хто в такім народі говорить про провідників народа, то мусить зазначити, що хоче говорити поважно про ту дуже поважну справу: без того зазначення в людей мимохіть виринає усміх на устах, усміх резигнації, усміх іронії і безвиглядности.

Та ще не в тих трьох групах мнмих „провідників народа” криється найстрашніше нещастя поневолених. А в чімже? В тій усмішці, що вище описана, в змісті її резигнації, її іронії, її безвиглядности, коли та усмішка зачинає відноситися до всіх провідників взагалі, ба навіть до можливості виховання правдивих провідників народа серед таких обставин. О-

труя тої усмішки деморалізує довкруги, навіть тих, що справді надаються на будучих провідників народу, бо мають всі дані до того: чесність, серйозність, розум, працьовитість, знання і добру волю, присвятити себе найблагороднішому, найтяжчому і найтруднішому ділу — допомогти своєму пригнобленому народові.

Такі усмішки деморалізують навіть гірше ніж юдині гроші заплямлені кровю, гроші, що їх побирають запродавці, які інших продають, удаючи їх товаришів в організації та друзів. І чим розумніші люди сміються такими усмішками, тим глибше вони розкладають, тим гірше затроюють.

А якже не сміятися на звук тих двох слів „провідники народу”?

Є часи і є обставини, коли воістину тяжко не усміхатися і не сміятися. І власне тому треба в таких часах виразно зазначувати, коли хочеться говорити про дійсних провідників народу або кандидатів на провідників народу.

КІНЕЦЬ

Ex fine oportet accipere rationes eorum, quae ordinantur ad finem.

Св. Тома Аквінат.

Слушно каже найбистріший мислитель Церкви, що з кінця повиннося от-

римувати узасаднення тих справ, які порядкуємо задля якоїсь цілі.*)

Так і думав я зробити в сій праці, то зн.: я хотів при кінці дати вияснення річей, які я сам продовж праці назвав „загадками“ і зробити загальний підсумок своїх вражіннь з сучасної Волині та поглядів на ту країну і наш нарід в ній. Одначе дві причини перешкодили мені в тім.

Перша се надзвичайна скорість і обильність нових подій, які від року зачали валитися на Европу, а якими кожний редактор мусить з обовязку свого уважно займатися, бо без того не орієнтувався б у тім, що діється. Отже весь той час мусів я присвячувати читанню більшої кількості газет ніж звичайно тай тому на трівкіші праці як нпр. брошури не мав я вже часу. Від листопада 1937, коли я був на Волині і зачав описувати свої вражіння та печатав їх у „Н. Зорі“ аж до 5-го травня 1938 р., думав я особливо старанно обробити закінчення до сеї праці. І якраз тому відкладав я майже рік оброблення того кінця. І тому здержував видання брошури.

А в квітні 1939 р. до навалу важних подій, які редакторові забирають багато часу, прийшла ще друга причина, яка

*) *Divi Thomae Aquinatis Summa Theologica. Volumen Secundum. Romae, Ex Typographia Forzani et S. MDCCCXCIV. Страница 19.*

мене вже остаточно спонукала видати сю брошуру без властивого закінчення. Та друга причина то болюча недуга. Припускаючи, що вона може не лишити мені багато часу на закінчення різних розпочатих праць, особливо ж моїх споминів, які я дуже хотів би лишити по собі, видаю сю брошуру так, як я перервав її писання в травні 1938 р., задержавши склад у друкарні.

На Волині за той час наступили такі зміни (нема вже там м. ін. давно воеводи Юзефського), що ця брошура під оглядом внутрішньо політичним має вже властиво історичне значіння. Та вже й задля нього варт її видати, особливо коли взяти під увагу убожество політичної літератури у нас і велику потребу її.

Певно, що я волів би дати будучому читачеві ясні відповіді на питання, які я сам поставив, щоб моя праця не ставала приводом до викликування непевних думок, — та годі. Мабуть лучше видати її бодай так, як вона є, ніж зовсім не видати.

Можливо, що як і сим разом вспію виздоровіти та відносини успокояться, знайду колись час уважно перечитати сю працю і таки додати до неї деякі вияснення.

А покищо даю, що можу.

Львів, у квітні 1939.

Автор.

603285

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001017826974